

caroig • 15

ietec

instituto de estudios
territoriales el caroig

juny 2021

Jardín en otoño. Oli sobre tela.

Editorial

...el nostre futur, és rural?

Una estranya parella avança per qualsevol lloc... un matrimoni entre la pitjor versió de l'economia amb els avanços tècnics i, alhora, va generant les condicions necessàries no sols d'una mena de dominació absoluta dels espais naturals, dels paisatges construïts, dels horitzons arquitectònics... sinó, sobretot, d'una pseudoteocràcia que explica-justifica aquestes dominacions i l'acció d'anorrear els éssers vius, submisos i automatitzats a la màquina global del mercat. Aquests dies, potser, per la debilitat que suscita la pandèmia campen amb propostes banals que sembren sols llavors de misèria i desesperació, molt

especialment als territoris rurals, tractant d'ocupar-los en menesters que, de cap manera, milloren la vida de les persones que visquem en ells.

La immoralitat, la injustícia, la brutícia... d'aquestes actuacions, revestides d'una certa ajuda i/o falsa caritat envers el desenvolupament, la repoblació... és absoluta i tornen a introduir els valors obsolets del vell capitalisme, valors tots ells supeditats al culte a la competència, al creixement il·limitat, a la sobreexplotació extractiva dels recursos –aigua, sol, boscos, sòl...–, amb una dolosa i cínica agressivitat patriarcal... Caldrà, per tant, fer allò impossible per conservar la humanitat des d'una perspectiva-dinàmica *zoe-geo-tecnològica*,

Edició

Institut d'Estudis Territorials El Caroig

Editor

pep aparicio guadas

Consell de direcció

Vicente Manuel Sanz Gómez,
Vicent Aparicio Guadas, Juan José
Castellano Castillo, Mariola Aparicio
Cortés i Santiago Ciges Barberán
(administrador web i edició digital)

Consell de redacció i assessorament:

Miguel Albalat Pareja, Gonzalo
Almela Tortosa, Marina Aparicio
Barberán, Mariola Aparicio Cortés,
Vicent Aparicio Guadas, Manolo
Aparicio Navarro (+), Mercedes
Barberán Juan, Teresa Barberán
Juan, Juan José Castellano Castillo,
Miguel Jesús Castillo Gómez, Alfredo
Barberán Cerdán, Teresa Ciges
Barberán, Ángeles Cortes, Joseph
Gulsoy, Toni Guzmán Madrigal, José
Antonio Piqueras Arenas, Victoria
Sanchis Guzmán, Vicente Manuel
Sanz Gómez, Javi Reig, Francisca
Borox López, Isabel Aparicio Guadas,
Maite Mollá Villaplana, Manoli Mollá
Villaplana, Trini Martínez i Rubio,
Pepa Tornero Belda, Oscar Martínez
Poquet, Vicent Guíjarro Merlos i
Encarna Such Cardona

Col·laboradors d'aquest número:

Marina Aparicio Barberán, Rubén
Torregrosa, Jorge Sanchis Guillen,
Santi Ciges Barberán, Jaume
Lloret, Equipo de turismo de la
Mancomunidad de la Canal de
Navarrés, Joan R. Peris, Anna Lluch,
Agustín Abarca, Julio Ciges Marín,
Carmen Ramos

Correcció i traducció:

IETEC el Caroig

Disseny i maquetació: gap

Il·lustracions:

Willy Ramos

ISSN: 2386-2963

Dipòsit legal: V-1641-2014

Redacció, secretaria i administració:
Plaça de la Comunitat Valenciana s/n
46 810 Ènguera

ietecelcaroig@gmail.com
www.ietecelcaroig.tk

PVP 5 euros

IETEC no es fa responsable dels continguts,
opinions i/o reflexions dels articles,
investigacions i entrevistes que es publiquen
a la revista CAROIG; son, les persones
autors que signen aquestes aportacions, les
responsables.

per fer real i autèntica la transformació del món rural, sense humiliacions ni explotacions, dignament i decent, tot fent que el nostre futur esdevinga rural i viu.

I, necessitem persones compromeses i solidàries, que sempre estiguen al costat del poble, dels pobles...: com la persona a la que intentem fer, en aquest número, un apropament i homenatge: Julio Ciges Marín, del qual Ximo Garcia Roca diu que: *"El poble és la seua pàtria, els pobres, la seua heretat i els Drets Humans l'escut protector dels exclosos. Julio va de vegades davant, altres al costat i moltes altres darrere o al mig, però sempre amb el poble"* i, en certa manera, desapareix en aquestes circumstàncies la pràctica de l'esperança, recombinada amb la pràctica, real, de la misericòrdia, de l'amistat i de la compassió —una passió compartida com les lluites i les mobilitzacions... les pràctiques rebels i institutents...— que l'amic Julio, sota una brillant estrella roja ha recol·lectat... i això és el que requerim per la nostra comarca: encontre-compassió-compromís-solidaritat.

Necessitem, puix, reivindicar la reelaboració cre-activa de la vida en el territori rural del Caroig, aprofundir en les alfabetitzacions —no sols culturals, sinó també sociopolítiques, ecològiques, saludables...—, de tornar a llegir-escriure el món rural...; d'enfortir i incardinar processos promovent praxi educatives, socials, econòmiques, polítiques... cre-actives, ací i ara, que esdevinguen pràctiques-i-mons rurals d'acollida i de recomposició de comunitats dignes, habitables, decents... **sí, el futur és rural... •**

... nuestro futuro, es rural?

Una extraña pareja avanza por cualquier lugar... un matrimonio entre la peor versión de la economía con los avances técnicos y, al mismo tiempo, va generando las condiciones necesarias no solo de un tipo de dominación absoluta de los espacios naturales, los paisajes construidos, los horizontes arquitectónicos-culturales... sino, sobre todo, de una pseudoteocracia que explica-justifica estas dominaciones y la acción de aniquilar los seres vivos, sumisos y automatizados a la máquina global del mercado. Estos días, tal vez, por la debilidad que suscita la pandemia campan con propuestas banales que siembran solo semillas de miseria y desesperación, muy especialmente en los territorios rurales, tratando de ocuparlos en menesteres que, de ninguna manera, mejoran la vida de las personas que vivamos en ellos.

La inmoralidad, la injusticia, la suciedad... de estas actuaciones, revestidas de una cierta ayuda y/o falsa caridad para con el desarrollo, la repoblación... es absoluta y vuelven a introducir los valores obsoletos del viejo capitalismo, valores todos ellos supeditados al culto a la competencia, al crecimiento ilimitado, a la sobreexplotación extractiva de los recursos —agua, sol, bosques, suelo...—, con una dolosa y cínica agresividad patriarcal... Habrá, por tanto, que hacer lo imposible para conservar la humanidad desde una perspectiva-dinámica *zoe-geo-tecnológica*, para hacer real y auténtica la transformación del mundo rural, sin humillaciones ni explotaciones, dignamente y decentemente, haciendo que nuestro futuro devenga rural y vivo.

Y, necesitamos personas comprometidas y solidarias, que siempre estén al lado del pueblo, de los pueblos...: como la persona a la que intentamos hacer, en este número, un acercamiento y homenaje: Julio Ciges Marín, del cual Ximo Garcia Roca dice que: *"el pueblo es su patria, los pobres, su herencia y los Derechos Humanos el escudo protector de los excluidos. Julio a veces delante, otras junto y muchas otras detrás o en medio, pero siempre con el pueblo"* y, en cierto modo, desaparece en estas circunstancias la práctica de la esperanza, recombinada con la práctica, real, de la misericordia, de la amistad y de la compasión —una pasión compartida como las luchas y las movilizaciones... las prácticas rebeldes y instituyentes...— que el amigo Julio, bajo una brillante estrella roja ha recolectado... y esto es lo que requerimos para nuestra comarca: encuentro-compasión-compromiso-solidaridad.

Necesitamos, pues, reivindicar la reelaboración cre-activa de la vida en el territorio rural del Caroig, profundizar en las alfabetizaciones —no solo culturales, sino también sociopolíticas, ecológicas, saludables...—, de volver a leer-escribir el mundo rural...; de fortalecer e incardinar procesos promoviendo praxis educativas, sociales, económicas, políticas ... cre-activas, aquí y ahora, que se conviertan en prácticas-y-mundos rurales de acogida y de recomposición de comunidades dignas, habitables, decentes... **sí, el futuro es rural... •**

Sumari

• POLÍTIQUES ACTIVES A LA CANAL DE NAVARRÉAS I POBRESA.	3
• POBRESA, VULNERABILITAT I EXCLUSIÓ EN LA CANAL DE NAVARRÉS. .	7
• ENTREVISTA: JORGE SANCHIS GUILLÉN	9
• PACO SANZ: EL VENTRÍLOC TOTAL	13
• LA CANAL DE NAVARRÉS TERRITORIO TURÍSTICO INTELIGENTE	16
• ENCONTRE, COMPASSIÓ I COMPROMÍS. HOMENATGE A JCM	17
• ENCONTRE, COMPASSIÓ I COMPROMÍS. JULIO CIGES, CAPELLÀ, VEÍ I AMIC	19
• ENCONTRE, COMPASSIÓ I COMPROMÍS. REPTES PER A SER ESGLÉSIA EN EIXIDA. JULIO CIGES MARÍN	20
• DONDE NACEN LAS IDEAS	22

Sembla que vivim en un continu encreuament de camins. I és un fet que ens hauria de fer pensar, reflexionar i actuar de forma diferent a com ho havíem fet fins ara. Perquè si seguim actuant de la mateixa forma i amb els mateixos criteris, tot esperant uns efectes i repercussions diferents que als produïts al llarg de les últimes dècades seria esperar un impossible... i la situació a la Canal de Navarrés ens hauria de fer actuar i pensar alhora una caixa de ferramentes, de polítiques i procediments diferenciats –en funció de la territorialitat, l’envelliment de la seua població, de l’efecte mortal del despoblament com de la necessitat d’un esforç pressupostari (local, mancomunal, provincial), entre d’altres variables. En definitiva, una caixa de ferramentes que tinga en compte els contextos –socioeconòmics, educatius...– diferenciats dins d’un mateix territori.

Així doncs, és rellevant fer cinc cèntims, sobre la situació sociodemogràfica a la que es troba la Canal de Navarrés, pel ja comentat, la importància de les diferències dins d’un mateix territori. A la taula inferior, es poden observar les taxes referents a l’any 2020¹ de dependència, longevitat, envelliment, i renovació de població activa, tot i no sorprendre, no són positives. La tendència és la mateixa que ja fa uns anys, i la mateixa que podem vore als municipis d’interior, una població envellida, i que va reduint-se en densitat any rere any –com podem vore a les diferents aportacions desenvolupades a la revista *Caroig*, per exemple al número 10 i a la taula inferior–:

Així mateix, caldria fer referència als indicis de millores graduals que es po-

Polítiques actives a la Canal de Navarrés i pobresa

Marina Aparicio Barberán
polítologa

dien començar a veure fa 6 anys. L’any 2015 començava a donar un poc d’oxigen, començàvem a eixir d’una crisi duríssima, no només econòmica, sinó una crisi gairebé sistèmica, on cadascuna de les nostres certeses, seguretats, vivències... desapareixien. Començava una nova etapa on nous preceptes, *noves certeses* –no necessàriament positives per al benviure de la ciutadania– prenen rellevància. Havíem de començar a viure d’altra manera, el taulell d’escacs havia de ser el mateix però amb altres regles del joc i, sobretot, amb una necessària discriminació positiva envers les zones rurals d’interior. És en eixe context i amb el canvi de govern al País Valencià, el nou govern del *Botànic* començà a posar al centre de cadascuna de les polítiques a implementar a les persones, i amb elles, el territori en el qual havien decidit viure. Aquest fet ja marcava la diferència respecte a èpoques passades, les regles del joc ara eren, i són, el benviure dels éssers humans i el territori, en una perspectiva-dinàmica de ben-bon viure.

Aquestes reflexions inicials, tracten d’emmarcar el treball d’anàlisi de la situació de la que partia el territori va-

lencià i, amb ell, la Canal de Navarrés, i les persones que en ell vivien i viuen, concretat en l’elaboració del *Pla Valencià d’inclusió i cohesió social* 2017-2022, *pla VICS*² que, aprovat en novembre del 2017, es convertia en la ferramenta de planificació, ordenació, gestió i direcció estratègica de les mesures i accions d’inclusió i cohesió socials vinculades a les persones i al territori; un nou govern-administració-gestió de les polítiques socials, amb una visió integral, relacionada i transversal, vinculada a les agències socials, a les i els professionals i als recursos d’un àmbit i territori concrets, de forma participativa i activa. En definitiva, aquest Pla és una nova oportunitat per a reduir els factors de desigualtat i vulnerabilitat social així com d’exclusió socioeconòmica, per a promoure l’autonomia de les persones i els col·lectius socials, des del sentiment de pertinença a la col·lectivitat i al territori, des de la solidaritat³.

La Canal de Navarrés no ha demanat la seua inclusió al *Pla VICS*, almenys de moment i, per tant, no es pot beneficiar de les convocatòries per a l’estímul i suport als Plans Municipals d’Inclusió i Cohesió Social o la posada en marxa dels Consells Municipals d’Inclusió i Drets Socials, des dels quals abordar els problemes multifactorials de la vulnerabilitat i empobriment que pateixen les persones, des de totes les perspectives i amb tots els agents implicats. Convocatòries vinculades al territori, que estableixen el reconeixement i posada en valor de la funció clau dels ajuntaments i mancomunitats en el suport a les

Taula 1. Relació Índex sociodemogràfics a la Canal de Navarrés (2020)

	Índex dependència	Índex longevitat	Índex envelliment	Renovació població activa
País Valencià	54	47,7	121,8	78,5
Canal de Navarrés	64,76	252,31	119,3	79,27
Énguera	53,8	55,5	170,2	65,7
Anna	66,2	54,2	207,9	68,7
Chella	58,8	52	169,3	71,4
Bolbait	58,4	204,9	56	69,6
Navarrés	63,2	155,9	51,1	83,7
Quesa	73,6	300	58,7	103,4
Millars	59,7	706,3	64,6	38,2
Bicorp	84,4	442,2	54,8	55

Font: Elaboració pròpia. Dades de la Conselleria d’Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball

¹ Dades obtingudes del web de la Conselleria d’Economia Sostenible, Sectors Productius, Comerç i Treball.

² Pla VICS: <http://www.inclusio.gva.es/documents/610754/172351863/PVICS+Castellano.pdf/eca0aa76-9c4e-4671-a3c9-ab93b03e622a>

³ Un Pla amb 6 línies estratègiques, accions concretes i indicadors per a mesurar el seu impacte: Inclusió sociolaboral: accés a l’ocupació de qualitat; Garantia de pres-tacions; Garantia de protecció de drets i d’accés a serveis públics; Garantia d’equitat territorial i cohesió social; Protecció a la infància i reducció de l’empobriment infantil i la Lluita contra la feminització de l’empobriment.

persones, i també quant a la necessitat d'una política de proximitat inter-departamental coordinada per a sensibilitzar sobre la necessitat d'implementar polítiques públiques inclusives orientades a l'eradicació de les situacions de desigualtat i risc d'exclusió.

La **Llei de la Renda Valenciana d'Inclusió**, és altre pilar de l'Estat de Benestar valencià amb la qual es garanteix un dret subjectiu a una prestació econòmica que permet cobrir necessitats bàsiques com l'accés a la vivenda, el pagament de les factures d'aigua, llum o gas... Qüestions bàsiques per a viure una vida dignament⁴ i que, a la Canal de Navarrés, han beneficiat a **120 famílies**; és a dir, des del 28 d'abril de 2018 al 2021, s'han fet 120 sol·licituds a la comarca.

Una Llei que no tindria repercussió –ni en resposta a sol·licituds, ni incorporacions a la renda, ni en la millora de la vida de valencians i valencianes...– de no anar acompanyada d'una forta consignació pressupostària, un esforç que va incrementant-se any rere any. És a dir, la **Renda Valenciana d'Inclusió** esdevé una aposta forta i ferma, que fins i tot fa ressonar a Madrid, que aprova l'**Ingrés Mínim Vital**⁵ al març del 2021⁶ el govern estatal.

Aquestes actuacions han anat acompanyades d'una forta campanya de promoció del nou model social valencià, i de la construcció lenta però amb una forta base i planificada de la **quarta pota de l'Estat de Benestar** al 2019, per l'actual govern i recolzat per una majoria parlamentària i social. Un pota que és tan fonamental i rellevant com les altres tres: sanitat, educació i pensions; uns **Serveis Socials** i de cura a les altres persones que esdevenen, en un horitzó sociopolític i ciutadà de reconstrucció, enfortiment i qualitat en l'atenció d'un sistema públic consolidat.

L'any 2019, també es posa en marxa la **Llei valenciana de Serveis Socials Inclusius**, una llei que dona un gir de 180° a les àrees de benestar social, garantint els serveis socials a totes les persones amb residència al nostre territori, però, al mateix temps, adaptant-los a les persones i al territori, mitjançant un maig amb demarcacions territorials en les que s'identificaran les diferents necessitats, àmbits d'intervenció, grups desti-

nataris i cobertures; tot, amb l'objectiu de garantir l'equitat en l'accés a serveis i persones vulnerables i/o afectades. Aquest nou pilar en l'estratègia valenciana d'Estat de Benestar, en certa manera, complementa les dues línies diagramàtiques d'anàlisi i/o intervenció perfilades al **Pla VICS...** D'aquesta manera, s'edifica i configura un **Sistema Públic de Serveis Socials real**, que assegura la universalitat en la prestació dels serveis, aposta per una atenció primària forta que estiga present en cada poble i cada barri, que garanteix una atenció indispensable a les vulnerabilitats, així com a la inclusió social, que es compromet i aferma amb l'autonomia personal, la igualtat i el reconeixement de la diversitat. I, a més a més, es configura una organització territorial del Sistema Públic Valencià de Serveis Socials, que inclou zones, àrees i departaments i vertebrarà tot el Sistema Públic i Valencià de Serveis Socials, en una aposta ferma per la **proximitat** i el tracte "**cara a cara**", ja que només des d'una administració pròxima i humana, formada per professionals que escolten i atenen a les persones, es poden prestar uns serveis adequats i de qualitat a qui acudeix als centres socials municipals.

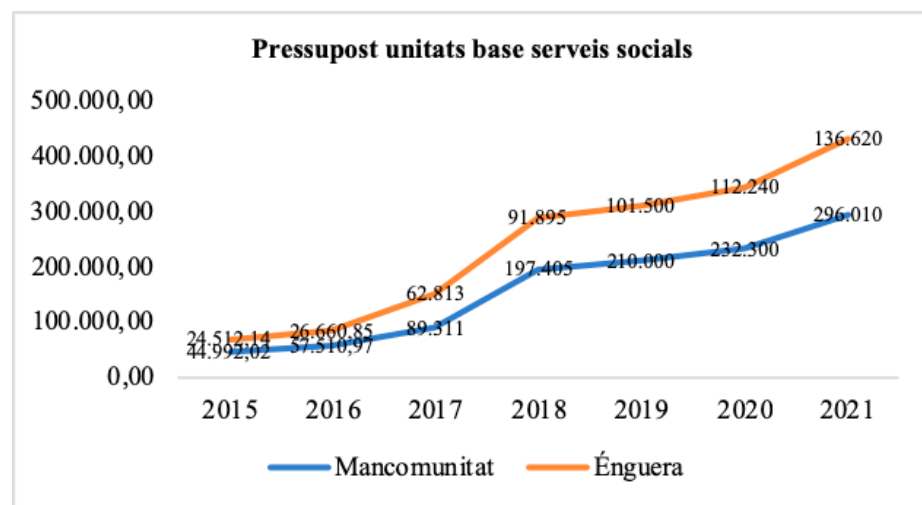
En allò referent als serveis socials⁷ de la Canal de Navarrés, en primer lloc, cal assenyalar que com a municipis menors de 10.000 habitants i, tenint en compte que segons la Llei 5/1997, les administracions locals mantenen la titularitat i la gestió dels serveis socials i se li atribueix a les diputacions provin-

cials la funció d'assistència econòmica i tècnica als municipis de menys de 10.000 habitants, els recursos relatius als serveis socials de la Canal de Navarrés arriben en la seua major part des de la Diputació de València. Tot i això, les diferents actuacions de la Vicepresidència i la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives també afecten i tenen incidència directa en els municipis, com pot ser, des del reforç incremental dels equips base de serveis socials i diferents línies nominatives que acompanyen aquest reforç.

En aquest punt és important assenyalar l'evolució que s'ha produït en aquest àmbit, ja que, a l'any **2015**, la ràtio en atenció primària era d'**una** persona professional per **cada 12.743** habitants. Mentre que a l'any **2020**, les dades són **una** persona professional per **cada 2.181** habitants, baixant la ràtio en més de 10.000 persones; i l'objectiu per a **2021** és d'**una** per **cada 1.561** i un **pressupost** destinat de **104.5 milions d'euros**. Altre indicador important a destacar, la reducció del número de persones ateses per professionals, fet que implica en sí mateix, una millora de la qualitat del servei i, per altra banda, també de les condicions laborals del personal d'atenció primària.

L'atenció primària és la porta d'entrada de qualsevol persona als serveis socials, igual que el metge o la metgessa de família ho és al sistema sanitari. És el primer contacte, l'acollida inicial, en definitiva, fonamental. Als gràfics inferi-

Gràfic 1. Increment pressupostari a les unitats base des de la GVA (2015-2021)

Font: Elaboració pròpia. Dades de la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives

⁴ Una renda que va acompanyada d'accés directe a beques d'educació infantil, ajudes a llibres de text, a més de bonificacions a les despeses de matrícula d'educació secundària, formació professional i universitaris. Una renda que ja ha arribat a 55.000 famílies.

⁵ Tot i que hi ha que assenyalar que la Renda Valenciana d'Inclusió és més completa. L'Ingrés Mínim Vital només contempla la vessant econòmica, mentre que la Renda Valenciana d'Inclusió inclou prestacions professionals i itineraris individualitzats, on els Serveis Socials tenen un paper fonamental.

⁶ Prestació del INSS: <https://www.lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/notasprensa/inclusion/Paginas/2021/180321-imv.aspx#:~:text=El%20umbral%20de%20renta%20garantizada,cuatro%20adultos%20y%20un%20menor.>

⁷ És important assenyalar la recent publicació de la Vicepresidència i Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives del **Manual d'Organització i Funcionament (MOF) dels Serveis Socials d'Atenció Primària** (<http://inclusio.gva.es/es/web/s.sociales/mof>). Un manual que té com a objectiu homogeneïtzar la metodologia de treball d'uns equips que s'han anat consolidant en els últims cinc anys. Un manual que integra la informació bàsica relativa als antecedents, el marc jurídic administratiu actual, les atribucions, l'estructura orgànica i funcions de les entitats en relació amb el nou SPVSS.

ors pot observar-se el pressupost destinat des de la Vicepresidència i la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives a la Mancomunitat i a Énguera, des de l'any 2015 fins a l'actualitat i com ha anat incrementant-se els darrers anys.

Per altra banda, i tenint en compte ara, l'àrea de la **dependència**, també cal assenyalar l'esforç que està realitzant-se des de la Vicepresidència i Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives. Un esforç que ha estat reconegut, aquest passat mes de març del 2021, al XXI Dictamen del *Observatorio de la Dependencia de la Asociación Estatal de Directores y Gerentes en Servicios Sociales*⁸, el qual assenyala l'increment en el número de persones ateses per dependència al nostre territori i, com a

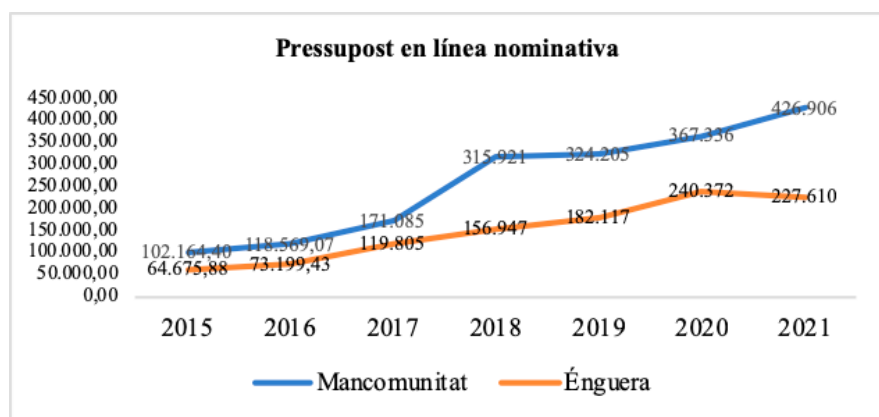
segon any consecutiu, és la Comunitat on més augmenta: 13.862 més persones ateses, sent més que al total d'increment de tot l'Estat espanyol (9.047). Al nostre País s'ha aconseguit augmentar el número de persones valorades i reconegudes en situació de dependència, i també el número de persones ateses⁹ des de la proximitat de les entitats locals¹⁰. Les dades a nivell de comarca, tot i el percentatge tan elevat de dependència a la Canal de Navarrés –cap dels municipis baixa del 50% de taxa de dependència: veieu la taula 1–, cal assenyalar que de les **1.056 sol·licituds de dependència presentades** a la comarca, des de l'any 2015 fins a l'actualitat, **han estat ateses totes exceptuant 84**, que estan pendents de resolució¹¹.

Les dades de l'any 2015 indicaven que el percentatge de persones en situació d'exclusió social i pobresa era molt elevat, i per tant, les persones necessitades d'un sistema de protecció social fort eren moltes. Hem de ser conscients que al 2015, l'Estat de Benestar al nostre territori estava totalment desmantellat, i el mecanisme més eficient per a la inclusió social, l'ocupació laboral, tenia -i continua tenint- característiques no desitjables, com per exemple la poca qualitat del treball i la precarietat laboral creant nous col·lectius fortament precaritzats com ara el col·lectiu de treballadors i treballadores empobrits. Per això la necessitat d'un sistema de protecció social fort, per tal de reduir i/o eliminar els factors de desigualtat social i vulnerabilitat mitjançant polítiques públiques participades, actives, relacionades, integrals, transversals, vinculades a les agències socials, a les i els professionals i als recursos d'àmbits i territoris concrets.

Cal assenyalar en aquest punt que la reducció de la taxa AROPE¹² al País Valencià en el període 2015-2019 ha estat un 55.42% superior a la de l'Estat Espanyol. En 2019, aquesta baixada és del 10.6%, més del triple que al conjunt de l'Estat espanyol. A més a més, la dificultat per arribar a final de mes s'ha reduït un 31% al País Valencià, els últims cinc anys; mentre que al conjunt de l'Estat espanyol ha estat d'un 23.6%. Dades positives dins de la duresa de les mateixes. Les dades són transparents al País Valencià; a l'any 2015 l'índex AROPE era d'un 32.90%, reduint-se fins a un 27% al 2019. Això significa que s'ha reduït quasi un 6% les persones en risc d'exclusió social. Per altra banda, i en relació a la taxa de *risc de pobresa*, en el 2015, era d'un 25.30%; mentre que en el 2019 és d'un 23.70%; un indicador que també baixa. Per últim, i respecte a la renda mitjana per unitat de consum¹³, cal assenyalar que al 2015 era de 13.305 euros, mentre que al 2019, de 15.582 euros, incrementant-se i, per tant, indicant una certa millora en la qualitat de vida mitjana del territori.

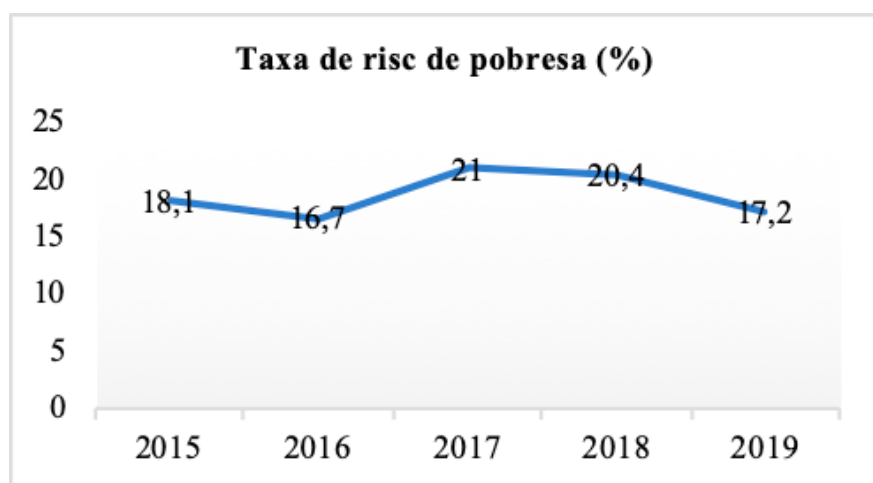
Per altra banda, i referint-nos a les mateixes dades a la Canal de Navarrés,

Gràfic 2. Increment pressupostari de les línies nominatives des de la GVA (2015-2021)

Font: Elaboració pròpia. Dades de la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives

Gràfic 3. AROPE de la Canal de Navarrés (2015-2019)

Font: Elaboració pròpia. Dades del portal estadístic de la Generalitat Valenciana (<http://pegv.gva.es/val/>)

⁸ XXI Dictamen del Observatorio de la Dependencia de març del 2021: <https://directoressociales.com/wp-content/uploads/2021/03/XXI-DICTAMEN-DEL-OBSERVATORIO-DE-LA-DEPENDENCIA.pdf>

⁹ La Comunitat Valenciana ha augmentat en 12.378 les persones reconegudes com a dependents, i també en 13.862 el número de persones que reben una prestació o servei del sistema d'atenció a la dependència.

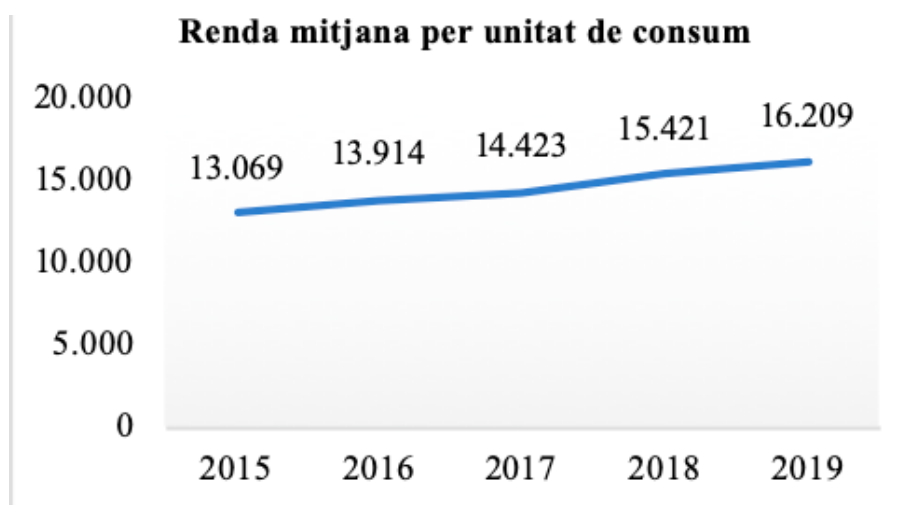
¹⁰ Tot, tenint en compte l'any difícil per la pandèmia covid-19.

¹¹ Dades del 19 de gener del 2021.

¹² *At risk of poverty and/or exclusion*. Mesura de pobresa que forma part de l'Estratègia Europea H2020 i que té com a objectiu era que s'obtingueren els nivells més elevats possibles de benestar als diferents països de la UE (INE). És a dir, un indicador agregat que avalua el risc de pobresa i exclusió social existent a una societat. Un indicador que mesura les persones que compleixen una o més de les següents característiques: estar en risc de pobresa després de les transferències socials; carencies de material severes; o bé llars amb una baixa intensitat laboral.

¹³ Els ingressos per unitat de consum de la llar es calcula per a tindre en compte les economies d'escala de les llars. S'obtenen dividint els ingressos totals de la llar entre el número d'unitats de consum. Estes es calculen utilitzant l'escala de la OCDE modificada, que concedeix un pes de 1 a la primera persona adulta, un pes de 0,5 a la resta de persones adultes i un pes de 0,3 als menors de 14 anys. Una vegada calculat l'ingrés per unitat de consum de la llar s'adjudica a cadascú dels seus membres (INE).

Gràfic 4. Renda mitjana per unitat de consum a la Canal de Navarrés (2015-2019)

Font: Elaboració pròpia. Dades del portal estadístic de la Generalitat Valenciana (<http://pegv.gva.es/va/>)

cal dir que en l'any 2015 l'índex AROPE era d'un 27.2%, baixant fins a un 21.1% al 2019. Això vol dir que s'ha reduït en quasi un 6% les persones en risc d'exclusió social. Per altra banda, i en relació a la taxa de risc de pobresa, al 2015, era d'un 18.1%; mentre que al 2019 és d'un 17.2%; un indicador que també es redueix. Per últim, i respecte a la renda mitjana per unitat de consum, en el 2015 era d'un 13.069 euros i en el 2019 de 16.209 euros, incrementant-se en 3.140 euros, implicant una millora en la qualitat de vida mitjana.

Les dades, en general, han millorat des de l'any 2015. Les dades a nivell de País Valencià són millors que si s'analitzen les dades a nivell estatal, i al mateix temps, **les dades de nivell de comarca milloren les dades a nivell de País Valencià**. Tot i així, les dades continuen sent elevades, i s'ha de continuar treballant en aquestes línies per a poder arribar a uns nivells inferiors d'aquests indicadors.

És per això que, per a tancar aquesta anàlisi és important fer alguna reflexió, la **primera** és el necessari canvi de *valors i models estils* de vida, que ja s'assenyalava a l'inici. Estem en un encreuament de camins, i hauríem de començar a actuar de forma diferent. Els contextos canvien i una de les coses que ha mostrat clarament la pandèmia del COVID-19 ha estat la necessitat de posar la vida al centre: la vida dels éssers humans, la vida del planeta... És per això que, una de les primeres qüestions a plantejar i reflexionar és: **com volem que ens cuiden? O millor, com volem cuidar i cuidar-nos?**. Cal fer una *muda de pell*. La **segona**, és la necessitat de garantir l'assentament del model de serveis socials que des de 2015 s'ha posat en marxa. Un sistema nou al qual hi ha que treballar diàriament per a continuar garantint el dret subjectiu de les

persones a les prestacions... Un sistema construït des de zero i que requereix **refermar la quarta pota de l'Estat de benestar, esdevenint les cures una qüestió col·lectiva**. I en eixe camí d'assentament de nou model, i no oblidant la necessària millora continuada del mateix, passar d'una economia neoliberal a una d'altre tipus que posa en el seu centre "l'**economia de la cura**". I, la **tercera**, però no menys important, assenyalar que l'actuació més efectiva per a millorar els valors dels indicadors de pobresa és la creació de dispositius econòmics i socioeducatius i la generació d'ocupació en les zones, territoris i àmbits on la vulnerabilitat, l'exclusió, la pobresa... siga present i/o crònica.

A mode de **conclusió però sense tancar la temàtica**, podríem assenyalar que aquestes tres conclusions a la comarca podrien expressar-se així:

- **Accentuació** des dels dispositius públics –Ajuntaments, Mancomunitats, etc.– de les accions, programes, activitats... tendents a introduir nous valors i a consolidar aquells existents que caminen en la perspectiva-dinàmica de l'economia de la cura així com en promoció d'un entorn al qual es podrien dur a terme diferents **projectes públics alternatius** d'atenció a les persones majors, a les dones i als joves; de turisme rural ecològic i actiu; de recuperació de l'agricultura i aprofundiment de la dimensió agroecològica i ramadera, de la generació d'una marca de denominació d'origen que cobrisca diferents productes –oli, pebrots, mel, cabrit i corder de muntanya; etc.– que facen de la comarca un referent de la vida al centre de tot.

- Desenvolupament i/o implementació de **polítiques públiques** en la Canal de Navarrés que enfronten-lluiten contra els indicadors de **pobresa i dependència** de la comarca. Com per exemple: demanar la inclusió al Pla VICS; donar a conèixer i facilitar la petició de la Renda Valenciana d'Inclusió; elaborar un Pla Comarcal –mancomunal i/o intermunicipal de Benestar Social i Ocupació–; enllestir iniciatives públiques de residències, centres de dia, llars... Tot generant sinèrgies per tal d'arribar al màxim de persones possibles.
- Necessitat d'una major **iniciativa i impuls** des de les corporacions municipals, mancomunals..., així com des del **teixit associatiu** i d'una **societat civil** organitzada, que caldrà enfortir, que genere una mobilització i impacte real en aquests àmbits, tant a nivell socioeducatiu, socials... serveis públics de qualitat i de transició cap a un nou model-estil, que no centre la seua acció en l'assistencialisme –la majoria de les vegades acompanyat per un cert clientelisme– que consolida la precarització i reté i encapsula el sistema de Benestar social en altres èpoques.
- Un important biaix de gènere-sexe, les dones molt més afectades, i d'edat –les persones majors i els infants i els joves menors de 16 anys molt més afectats i desfavorits– en relació als indicadors de vulnerabilitat, exclusió social i pobresa... la qual ens assenyalava que caldria incidir en aquests sectors i àmbits i, a més a més, fer-ho des d'una aproximació ecofeminista, a través de la cura mútua i la cooperació co-empàtica.

Finalment, no podia deixar de fer menció al temps de gran dificultat que ara vivim, més encara parlant d'un territori com la Canal de Navarrés. Un temps de pandèmia que hauria d'haver provocat una profunda reflexió –social, ecofeminista, econòmica, laboral... metículosament sociopolítica–, de la mateixa manera que la pandèmia i el fet d'estar tancats a les nostres llars va provocar una mirada al "**molt més afable i amable món rural**". Una profunda reflexió que no s'ha produït, i una vida que continua amb la mateixa base de consumisme, d'aprofitament mal entès, de sostenibilitat insostenible... completament envoltada d'una incoherència i hipocresia desmesurada cap al món rural •

Analizar la realidad de pobreza y exclusión social de la comarca de la Canal de Navarrés no es tarea sencilla y puede acarrear cierto sesgo o imprecisión, ya que estamos hablando de un conjunto de ocho municipios, con sus particularidades que le conceden una singularidad a cada uno de ellos. En el presente artículo nos aproximaremos a ciertos elementos que nos pueden ayudar a reflexionar acerca de la situación actual de una comarca situada en el ámbito rural.

El pasado año un grupo de alumnos y alumnas del IES La Canal de Navarrés reflexionó acerca de los índices de pobreza en nuestro entorno y las propuestas que algunas organizaciones desarrollan para combatir las desigualdades económicas y sociales. Dicha actividad se desarrolló en el marco del programa “en marcha por la inclusión 2020”, organizado por el IVAJ y la organización EAPN (Red europea de lucha contra la pobreza).

Uno de los elementos importantes de estos talleres fué la aproximación a la realidad que nos rodea, y para ello se analizan los instrumentos más actuales de medición, así como los índices más acreditados. Uno de ellos es el índice AROPE. Se trata de una tasa que mide el porcentaje de personas en riesgo de pobreza y exclusión social, a través de diferentes medidas de privación de elementos materiales y acceso al empleo.

El pasado mes de noviembre el diario levante nos alertaba de la situación tan preocupante y publicaba un artículo donde señalaba que uno de cada cuatro jóvenes menores de 16 años en La Canal de Navarrés vive en riesgo de pobreza, cifras considerablemente superiores a las comarcas vecinas o la media de la Comunitat Valenciana.

Si analizamos el caso concreto de la comarca, a partir de los últimos datos proporcionados por el INE 2019, un 21,1 % de la población se encuentra en riesgo de pobreza y exclusión social, teniendo en cuenta los ingresos, la privación material y el empleo. Se trata de una cifra que alcanza las 3315 personas. Si realizamos una comparativa con la tasa de la provincia de Valencia estaría en unos datos muy parejos (22,2 %), y ligeramente superior a la media nacional que se sitúa en 20,7 %.

Las Comunidades con índice Arope más bajo serían Navarra y País Vasco y aquellas con índices más alto Ceuta y Melilla.

La pobreza en la Canal de Navarrés, algunos elementos para el análisis

Rubén Torregrosa Sarrión
Universitat de València

Si nos referimos a privación material severa, observamos que en la comarca de La Canal hay un importante número de hogares con pobreza material 10,6 %, es decir un total de 1665 personas que no pueden acceder a algunos elementos de consumo básicos para el bienestar tales como:

No poder permitirse ir de vacaciones al menos una semana al año, no puede permitirse una comida de carne, pollo o pescado al menos cada dos días, no disponer de una vivienda con la temperatura adecuada o el afrontamiento de gastos imprevistos. Son solo algunos ejemplos de una lista que, cuando no se puede alcanzar en al menos tres casos se convierte en carencia material y más de cuatro en carencia material severa. En este último caso tendríamos en la comarca un total de 600 personas en situación de carencia material severa.

En todos los índices analizados en la comarca es una constante la mayor precariedad de las mujeres respecto a los hombres. A pesar de ser quienes sustentan los cuidados de manera formal e informal la brecha sigue siendo significativa, siguiendo la tendencia de estos últimos años. Por contra cuando hablamos de participación, voluntariado y generación de espacios de construcción colectiva es predominante la mayor participación de mujeres, siguiendo la tendencia de la sociedad en general.

Un efecto importante de estos datos socioeconómicos es la pérdida de población en la comarca. Si realizamos una comparación del número de habitantes se observa como la población ha disminuido en cifras globales en un 12,7% de la población, es decir la comarca ha perdido en 10 años un total de 2.298. Esta cifra equivale a la desaparición de una población con un tamaño similar a la población de Chella.

Se trata de una tendencia a nivel internacional, y que tiene que ver con los servicios y las oportunidades que se ofrecen desde cada espacio. Según datos del Banco Mundial el 55,7 % de la humanidad vive en entornos urbanos, mientras que en

España en 2019 el 81 % vivía en ciudades.

Al revisar los datos desagregados por municipios nos damos cuenta que el caso más singular es el de Enguera, con una pérdida de población del 19 % del total, pasando actualmente a 4777 habitantes, según datos del padrón de habitantes. Con un crecimiento vegetativo negativo en los últimos años, el saldo de la población de Enguera entre los nacimientos y las defunciones arroja un balance negativo de 237 personas en estos últimos diez años.

La situación socioeconómica, unida a la falta de oportunidades ha facilitado la salida de población en busca de mejores oportunidades, en muchos casos personas migrantes que fluctúan de acuerdo al mercado laboral. En 2002 un artículo del diario El País titulaba “Enguera, la tierra prometida”, resignificando esa llegada de migrantes que revitalizó la economía local, activó la ocupación de vivienda y subió considerablemente la natalidad en el municipio. La movilidad de las personas demuestra que el objetivo principal es el del trabajo y la mejora de las condiciones de vida, tan legítimo como la vida misma.

Esta situación nos resulta muy familiar, por la diáspora de ciudadanos españoles hasta el siglo XX a diferentes países de Latinoamérica y posteriormente durante la guerra y posterior dictadura a diferentes países de Europa, según el Instituto español de emigración (IEE) un millón de personas entre 1959 y 1973.

La actual situación de crisis sociosanitaria provocada por el COVID 19 ha agravado considerablemente la situación socioeconómica a nivel mundial, siendo España uno de los países que más ha notado esta realidad. Según sospechan muchos análisis la economía de España tendrá un desempeño inferior que el conjunto de la zona euro ante el previsible fracaso a la hora de implementar las reformas estructurales necesarias para impulsar el crecimiento. Así pues, los índices de pobreza anteriormente analizados irán en retroceso en los próximos años.

Es urgente plantear medidas y propuestas que tengan en cuenta la situación actual, con una pérdida de población, una pirámide poblacional envejecida y unos altos índices de dependencia con escasos recursos para atender las necesidades. Aunque en los últimos años el “govern del botànic” ha incrementado las ayudas

a la dependencia y la tramitación de expedientes sigue habiendo un retraso respecto a otras autonomías, quedando todavía el sexto por la cola, según relata el reciente “Dictamen del Observatorio de la dependencia”.

En los análisis de exclusión social y desigualdad se suele analizar un elemento que resulta importante que es la vulnerabilidad, que no es otra cosa que la capacidad que tiene una persona o grupo para reponerse a las adversidades. Pues bien, en la comarca existen algunas adversidades que influyen en el bienestar de las personas, la calidad de vida y la promoción del desarrollo local.

Un elemento que podríamos destacar es la conexión con otros territorios y la deficitaria red de comunicación. Algunos municipios de la comarca están más alejados que otros de las principales vías de comunicación, principalmente la autovía A-7, y no se dispone de vías rápidas de conexión que permitiría el transporte de mercancías y la promoción de la industria. Asimismo es muy destacable el transporte público tan deficitario, dificultando la conexión interna entre municipios y con las comarcas vecinas. Recientemente la alcaldesa de Bolbaite Carolina Mas y presidenta de la Mancomunidad de la Canal señalaba el deficiente transporte público a un servicio tan esencial como el Hospital Lluís Alcanyís, habiendo solamente un servicio de autobuses de ida y otro de vuelta en todo el día.

El aislamiento constituye así un elemento diferenciador y un obstáculo para el desarrollo de la comarca y el bienestar de sus vecinos. A las infraestructuras deficientes cabe añadir el servicio de Internet. En estos momentos donde el teletrabajo se ha impuesto como elemento cotidiano y clave para muchas personas la velocidad de la red Internet constituye un elemento primordial, que en los últimos años ha estado al alcance de los vecinos a velocidades y prestaciones más bajas. En la actualidad se están instalando nuevas infraestructuras que están revirtiendo esta situación de desigualdad respecto a otros territorios.

A nivel laboral es indiscutible el peso que está teniendo la pandemia, cortando una tendencia de reducción de desempleo que comenzó en 2014 y se ha detenido en este 2020. Si se analizan los sectores de contratación destaca el sector industria, con un 70,93 % seguido de la agricultura, con un 4,92 % y la construcción 2,72 %. Aunque los ERTES y los ajustes labora-

les han afectado considerablemente no ha sido tan dramático como en otras comarcas más dependientes del sector servicios. Cabe señalar el decreciente peso de la agricultura, un sector que ya no resulta atractivo especialmente para las personas más jóvenes, quedando muchas veces como un complemento simbólico a su ocupación principal. Sin embargo, según señala el Diagnóstico del pacto territorial de la Costera-La Canal “el territorio presenta grandes oportunidades para el ejercicio de la actividad agraria bajo nuevos enfoques más sostenibles y vinculados a la agroecología y el cuidado del medio ambiente”.

El entorno natural y las características de la comarca pueden suponer una oportunidad de desarrollo que cambie la tendencia de estos últimos años y genere desarrollo local, tan necesario y demandado por sus habitantes. Según señala el citado diagnóstico del Pacto Territorial gran parte del territorio está bajo figuras de protección medioambiental, elemento que puede suponer una oportunidad de desarrollo sostenible.

La España rural, identificada en los últimos años como “la España vaciada”, apelando al desigual trato por parte de las administraciones está sufriendo un proceso de degradación desde comienzos de los años XX, donde grandes áreas urbanas poseen la mayor parte de la actividad económica, las infraestructuras y los recursos. Se trata de un mantra repetido y traído muchas veces al debate público, aunque desde la inacción real ni la aplicación de los elementos reguladores y correctores de espacios que merecen las mismas oportunidades.

La primera ley estatal para el desarrollo rural de 2008 mantiene importantes elementos sin cumplir ni aplicar, a pesar de la actualidad de la cuestión y el trabajo que desde diferentes plataformas se está activando.

Ante la situación de falta de oportunidades que afecta al bienestar de la población y genera situaciones de pobreza han surgido numerosas iniciativas locales, autonómicas y gubernamentales. Recientemente el pueblo de Millares ofrecía bonos para la escolarización y empadronamiento de niños en el municipio. La estrategia AVANT-2020 es una estrategia de la Agencia Valenciana de despoblación, como respuesta a la falta de oportunidades en territorios en permanente crisis social.

Vivimos un momento clave y una crisis que nos va a afectar en los próximos años. Es un buen momento

para pensar planes estratégicos a largo plazo, analizando la situación de partida e identificando qué modelo de desarrollo queremos para nuestra comarca. Resultará clave la generación de redes y la articulación de sinergias, la identificación y la atención a las personas más vulnerables desde los principios de Derechos Humanos y justicia social, la promoción de la diversidad cultural y la acogida como valores esenciales de progreso.

Los planes no pueden venir desde arriba, sino que deben ser participados y promovidos por la sociedad organizada y no organizada, para que no se conviertan en meras declaraciones de intenciones alejadas de la realidad. La Mancomunidad de la Canal de Navarrés promovió recientemente junto a la Universidad de Valencia un interesante Plan estratégico para la promoción del turismo, que requiere una continuidad por todos los agentes implicados y un esfuerzo por su implementación.

Es momento de pensar en presente y en futuro y vislumbrar el crecimiento económico no como punto de llegada, sino como elemento y herramienta para la consecución de un verdadero desarrollo, basado en las propuestas del profesor Amartya Sen en el programa de Naciones Unidas. Se trata de pensar en clave de desarrollo humano, con participación, con equidad, con sostenibilidad, con creación de empleo digno, con raíces en el entorno, en definitiva con trabajo por el bien común y la defensa de los espacios de convivencia. Es momento de apostar por la defensa y la construcción colectiva de unos pueblos y una comarca que lo merecen ●

¿Cuáles son las razones por las cuales decidiste estudiar ingeniería agrónoma? Siempre has vivido en la ciudad, pero has estado imbricado de alguna manera a tu pueblo a lo largo de tu vida, ¿hay alguna relación respecto a la decisión de estudiar agrónomo? ¿Una persona interesada por la agricultura, el desarrollo rural... nace o se hace mediante la formación y la práctica?

Cuando comienzo los cursos de bachiller, antes de entrar en la Universidad, tenía claro que me gustaba el mundo científico y la agricultura. Quería estudiar ingeniería y la rama que reunía todos los requisitos era la agrónoma. Desde pequeño he tenido una conexión muy fuerte con la naturaleza y la agricultura. Los fines de semana, fiestas y en verano salía de la ciudad para venir a Enguera, ya que mi familia paterna es de aquí. Mis estancias en el pueblo me han ido madurando y despertando el interés por el mundo agrario. En mi caso considero fundamental nacer en un entorno rural o tener una conexión con este mundo para comprender la realidad del mismo. Con este punto de partida los años de formación y la experiencia te permiten aumentar el interés y el conocimiento.

¿Has trabajado con diferentes grupos, empresas... y sobre diferentes aspectos... ¿cuáles serían las bondades que observas en el tejido asociativo, económico, agrícola, institucional... en este territorio? ¿Cuáles las carencias? Y, ¿dónde consideras que debiera ponerse el énfasis en esta comarca dadas sus características?

He trabajado en el Ministerio de Agricultura (Administración) y en empresas privadas. Mi penúltima experiencia laboral la he desarrollado, durante un año, en la Cooperativa del Campo de Enguera como director técnico. Era algo que me hacía ilusión desde hacía tiempo, pero solo ha sido posible realizarla me han permitido llevarla a cabo durante un año. Hay muchas bondades en el tejido asociativo de nuestra comarca, desde mi experiencia, los agricultores son muy receptivos a asumir asesoramientos dejarse asesorar, siguen tus pautas y ven como lo que les recomiendas tiene efecto muy positivo en sus producciones. A lo largo de este año he tenido el placer de conocer a muchos agricultores no solo de Enguera y la Canal, sino también de otras comarcas valencianas e incluso de otros países como Holanda e Italia que están en nuestra tierra buscando asociarse y poder establecerse en el medio rural. Hay colectivos, asociaciones, empresas, etc.

Entrevista a... **Jorge Sanchis Guillén,** **Ingeniero agrónomo**

Santi Ciges Barberán

colaborando estrechamente con un objetivo común de mejorar el territorio en el que vivimos; por citar un ejemplo, la Sociedad de Agricultura Ecológica y de Montaña (SAEM). He comprobado que tienen una dirección muy definida y van dando pasos hacia delante, a pesar de lo tedioso de llevar a cabo proyectos sin apenas capital. Pero otras que son fundamentales en este tejido asociativo van encaminadas a un retroceso continuado y sin una dirección clara.

Por desgracia hay muchas carencias. Desde mi experiencia en la Cooperativa de Enguera se constata una cierta falta de profesionalidad acuciante. Los órganos sociales de decisión y gobierno están ocupados por personas sin ninguna formación al respecto, o si la tienen, no tienen claros anteponen sus los intereses personales a los generales del colectivo. Esas personas toman decisiones de forma arbitraria, no siguen ningún plan o estrategia, pero sus decisiones están repercutiendo negativamente en la vida de las personas de nuestro territorio y conduciéndolas a un claro retroceso. Las demandas sociales a nivel agrícola no están cubiertas, hace falta que personas cualificadas ayudemos a mejorar las producciones y la rentabilidad de nuestros agricultores. Los profesionales en este territorio lo tienen muy difícil, los que tienen el poder no les interesa estos perfiles cualificados, entre otras cuestiones, porque destapan una vasta su red de clientelismo que se ha ido tejiendo a lo largo de los años y que mantiene a preferir que los asociados sigan sumidos en el desconocimiento y la desinformación. mientras ellos se siguen beneficiando desde su posición.

Pondría el énfasis en tratar de abandonar los localismos y centrarse en desarrollar una estrategia común que englobe a todo el territorio. Aunar esfuerzos para vertebrar un tejido social fuerte, trabajar cooperando es la clave para generar sinergias, consolidarse y tener claro que todos los actores tienen que remar en la misma dirección.

Esta pregunta la solemos hacer a las personas vinculadas de alguna manera con el territorio... Sabemos que los pilares básicos de la economía de la comarca son la agricultura, los

servicios, y cada vez menos, la industria. Este modelo productivo es el que ha predominado a lo largo del tiempo.

¿Consideras que es necesario un cambio o una reorientación del mismo?

¿Por dónde debiera de ir? ¿Un cambio o reorientación de modelo productivo que, al mismo tiempo, lleve a un cambio social (de actitud/comportamiento/de imbricación y conexión con el territorio...) con un cambio en los hábitos de consumo y dónde la soberanía alimentaria sea una cuestión primordial?

Considero vital para el territorio un cambio del modelo productivo en su concepción actual. Comarcas de interior como la nuestra tienen muy complicado el desarrollo industrial bajo los parámetros presentes. Por nuestra posición geográfica sufrimos una desventaja respecto a otras áreas rurales, estamos alejados de las principales vías de comunicación, y el transporte es uno de los mayores gastos que tienen las empresas. La ubicación es un factor clave en la toma de decisiones a la hora de establecer una empresa dedicada al sector industrial con el modelo de desarrollo actual basado en el comercio exterior. Este modelo no es sostenible, en el caso concreto de la alimentación, parece un adelanto que el consumidor tenga acceso a productos frescos fuera de temporada y pueda adquirirlos durante todo el año. Pero esto acelera el calentamiento global y aumenta las emisiones de carbono que contribuyen al mismo. Estos productos suelen proceder de países donde no existen los mismos derechos para los campesinos, ni las mismas restricciones en cuanto a la hora de producir. Por ejemplo, en el uso de pesticidas, pues muchos están prohibidos en la Unión Europea, al igual que los residuos de estos plaguicidas en los alimentos. La consecuencia es una desprotección de los derechos de los consumidores y una desventaja competitiva de los productores locales.

Es necesario un nuevo modelo productivo donde se le otorgue más valor a los productos locales y artesanos por encima de las producciones a gran escala y sin identidad, donde se prime la calidad por encima de la cantidad. Es evidente que debe ir acompañado de un cambio en la sociedad, con los valores actuales donde prevalece lo efímero y el desapego, tan establecido, que existe al compromiso, es imposible llevarlo a cabo. Hay que educar a los consumidores, transmitir de nuevo los valores de la cercanía y el consumo responsable. Que se sientan responsables de sus decisiones a la hora de comprar y que vean cómo afecta al desarrollo del territorio en el que viven.

En el ámbito agrario, el desarrollo de industrias agroalimentarias que transformen los productos del campo cultivados en el territorio, generará un valor añadido que va a quedarse en nuestra comarca, generando más puestos de trabajo y mayor riqueza. Este proceso es largo, pero veo fundamental el papel protagonista de las Administraciones en el cambio del modelo productivo, hay que abandonar el clásico y encontrar un modelo más acorde a la realidad de las comarcas de interior.

¿Cuáles consideras que han sido y son las razones que podrían-pueden hacer que la agricultura, la ganadería... de nuevo tipo y características, pudiera ser un motor de desarrollo sostenible en nuestra comarca? ¿Hacia que nuevos modelos de agricultura, ganadería, silvicultura... vamos, o deberíamos ir, si es que vamos? ¿Qué ámbitos de actuación, qué finalidades y objetivos tendría que abarcar y cubrir en el horizonte del siglo XXI? ¿Cuáles han de ser las prioridades?

Las razones o pilares en los que se sostiene el desarrollo sostenible de cualquier actividad son tres. El económico, el medioambiental y el social. Si falla uno de los tres pilares la actividad deja de desarrollarse y el motor comienza a perder ritmo y termina parándose.

El modelo de este siglo debe estar basado en una nueva revolución. En el siglo XX el mundo agrario tuvo la revolución verde, en la que por el gracias al uso de agroquímicos y la intensificación se logró aumentar las cosechas y la producción ganadera cumpliendo con el objetivo de alimentar a una población creciente. Esta revolución fue muy positiva pero también tuvo unas consecuencias desastrosas, cómo la pérdida continuada de la biodiversidad, agricultores y ganaderos más dependientes de la compra de insumos. Se rompió el ciclo natural en el que la agricultura y la ganadería se retroalimentaban constantemente, los excedentes agrícolas servían de alimento al ganado y este abastecía de fertilizantes orgánicos al suelo de los cultivos. Al romper ese vínculo y sustituirlo por piensos elaborados y por fertilizantes inorgánicos de síntesis, se desarrolló un modelo que ha conducido a una pérdida de rentabilidad constante, suelos infértiles, ganadería intensiva de ciclo corto y dependencia exterior en la compra de insumos, derivando en un abandono de explotaciones y sin perspectiva de relevo generacional.

En este siglo es necesaria una nueva revolución, como los expertos apuntan a una revolución marrón. Marrón es el

color del suelo, y es en el suelo donde se desarrolla la vida nuestra comarca tiene suelos muy pobres en materia orgánica, debido al monocultivo, al uso inadecuado de la fertilización nitrogenada y a la aplicación de herbicidas. Esta revolución consiste en promover la vida del suelo, buscar la biodiversidad microbiana, la interacción entre todos los microorganismos, bacterias, hongos, etc. para devolverle al suelo sus mecanismos de defensa y regeneración de la materia orgánica. Reducir el uso de herbicidas que provocan una merma de la cubierta vegetal, dejando suelos desnudos y expuestos a la acción de lluvias torrenciales, por desgracia más frecuentes en nuestra comarca, lo que desemboca en una mayor escorrentía y pérdida de suelos fértiles.

Otra prioridad, es la búsqueda de una mayor biodiversidad de cultivos y ganadería extensiva, la riqueza de nuestro territorio está ligada a ella. Nuestra comarca está formada por zonas de cultivo y grandes masas forestales. Recuperar esas zonas de mosaico, donde se intercalan zonas de cultivo con terreno forestal, es la mayor medida frente a los incendios devastadores que arrasan con grandes superficies vegetales. La ganadería extensiva tiene un papel fundamental, gracias al pastoreo extensivo se reduce carga vegetal en el monte, se ha constatado que es la mejor medida preventiva frente a los incendios.

Estas actividades agrícolas, ganaderas, etc. podrían tener diversas funciones sostenibles a realizar en el territorio del Caroig pero, sobre todo, ¿consideras que podrían derivarse de ellas otros productos que, artesanalmente y/o ecológicamente elaborados, pudieran constituir fuente de riqueza y de buen vivir como por ejemplo, la agricultura ecológica –olivas y/o aceites, hortalizas y verduras, etc. ganadería ecológica y de proximidad –cordero de pasto, huevos, diferentes variedades de quesos...? con una marca común: producciones artesanales del macizo del Caroig?

Considero fundamental tener una identidad propia, en nuestro caso, el macizo del Caroig engloba todo el territorio, potenciando todas las producciones originarias de la comarca se conseguiría dar valor a las producciones artesanas y locales. El mundo rural debe diferenciarse del resto, por ese saber hacer, por lo natural de los productos. La producción ecológica es un modelo sostenible que, cada vez más, el consumidor valora, diferencia y entiende. Los productos locales y de proximidad donde el origen está reconocido son una fuente de ingre-

sos que permitirá vivir dignamente en el territorio.

El tener una marca común construye relaciones identitarias fuertes en el territorio. Tiende puentes y crea sinergias que permiten crear un sentido de pertenencia. Bajo este paraguas las administraciones, asociaciones y diferentes agrupaciones locales pueden ir armando unos cimientos fuertes que permitan desarrollar la comarca generando esa fuente de riqueza.

¿Consideras que las actividades silvícolas podrían ser un vector más en la sostenibilidad de la vida económica, sociocultural, gastronómica... y actuar, junto con los anteriormente descritos, como atractoras de población?

El monte ocupa la mayor parte del territorio del Caroig. Las actividades forestales deben tener mucho protagonismo, de hecho, son fundamentales en el desarrollo y en la atracción de población. Una gestión forestal bien dirigida proporciona recursos económicos sostenibles y que pueden perdurar en el tiempo. La interacción con el monte en nuestro territorio es permanente. Existen multitud de recorridos, caminos, sendas... que se pueden hacer a pie o en bicicleta que son fuente de atracción para los amantes de la naturaleza. También estacionalmente la búsqueda micológica cautiva a un gran número de personas, que se aproximan a nuestro territorio, principalmente de entornos urbanos que interaccionan y descubren las bondades del Macizo del Caroig.

Todas estas actividades económicas directamente conectadas con el turismo: enoturismo, gastroturismo, turismo cultural y ecológico, etc., combinando la asociación público-privada, ¿podrían generar un plusvalor de sostenibilidad de una ruralidad anclada en lo mejor del pasado y con una proyección de futuro propia del siglo XXI y de practicabilidad de un buen vivir...? Más ahora que parece que la crisis socio-sanitaria producida por la pandemia ha puesto sobre la mesa el diferencial de calidad de vida zona urbana-zona rural...

La pandemia ha traído muchas adversidades, pero también está sirviendo para que la gente valore más las pequeñas cosas y pueda conectarse con la naturaleza de una forma más estrecha. La vida urbana ha sufrido unas restricciones más severas que la rural, además la gente ha reflexionado en este largo período y se ha dado cuenta de la importancia de lo natural. Lo natural en su estado más puro está alejado de la acción del hombre y en

Pinté un río violeta para ti. Oli sobre tela

nuestro territorio se puede contemplar con mayor presencia. El turista ve limitada su movilidad con la actual pandemia lo que está generando muchas oportunidades para el turismo rural de la zona. Con la actual crisis la Unión Europea ha lanzado una propuesta de ayudas que van dirigidas a actividades que fomenten una Europa más sostenible, resiliente y justa, acelerando las transiciones energética y digital. Esperemos que estas medidas lleguen a las empresas de nuestro territorio y les permita sobrevivir.

Podríamos decir que el futuro –económico, social, poblacional...- del territorio del Caroig ha estado estancado como consecuencia de la escasa inversión pública y privada, la insuficiente innovación, y las inercias existentes en el mismo... ¿Cuáles son las perspectivas económicas, sociales, culturales... de presente-futuro para nuestras gentes, para nuestros pueblos, para nuestra comarca que tu desde tu trabajo y desde tu experiencia vislumbra?

Las perspectivas son malas si sigue aumentando el despoblamiento de los pueblos y el envejecimiento de la población. En una actividad como la mía, la agraria, se ve que no existe un relevo generacional y sin este relevo la actividad tiene los días contados. No hay que olvidar que el campo es el motor de la comarca, pese a que no tenga un valor económico como hace décadas, la actividad primaria es fundamental en este territorio, porque es una actividad básica que crea una red para que actividades secundarias puedan ir desarrollándose y, además, va nutriendo el resto de sectores industrial y de servicios. Si no se garantiza la rentabilidad de la actividad

primaria y que las personas puedan vivir dignamente el resto de actividades se van a resentir viéndose afectadas muy negativamente.

¿Cuáles son las funciones, tareas... urgentes e imprescindibles que deberían acometerse desde la asociación Caroig-Xúquer? ¿Cuál ha de ser el papel de los ayuntamientos, las mancomunidades... y de otros organismos públicos en relación con las iniciativas públicas, sociales, privadas...? ¿Cuál es el papel que debieran de realizar las cooperativas agrarias y otras asociaciones específicas?

La Administración debe aportar todo lo que esté a su alcance apoyando los proyectos innovadores y creadores de valor que se presenten; es necesario que se facilite el desarrollo de iniciativas empresariales que busquen generar empleo y riqueza en nuestro territorio. Con la pandemia hemos visto cómo está creciendo el turismo rural, ideas innovadoras como el “glamping”, iniciativa que persigue integrarse en el paisaje y que respeta al máximo el entorno encaja perfectamente en nuestro territorio. Desde mi experiencia en la agricultura creo que es vital apostar por nuevas producciones agrícolas que rompan con el monocultivo que impera en nuestra zona. Un papel fundamental son las cooperativas que vertebran y tejen el territorio, estas asociaciones tienen que liderar el cambio en la gestión de tierras y ofrecer a sus socios la posibilidad de seguir explotando sus parcelas. La superficie de tierra útil abandonada va en aumento ya que no hay detrás un relevo generacional que las trabaje. En otros territorios las cooperativas gestionan todo el ciclo de cultivo desde la producción, recolección

hasta la elaboración del producto final. Este nuevo modelo está generando puestos de trabajo, una continuidad productiva que frena la despoblación y mejora las perspectivas de presente y futuro. Es necesario tomarlo como ejemplo adaptándolo a las particularidades de nuestra comarca.

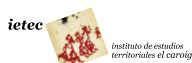
Finalmente, una cuestión básica y de actualidad: ¿cómo influye el cambio climático en la agricultura? Y, a la inversa, ¿cómo influye la agricultura en el cambio climático? ¿cómo podemos explicar de forma sencilla la interrelación y el impacto continuado de una sobre la otra?

El cambio climático tiene una influencia directa en la agricultura, las especies vegetales completan su ciclo con una dependencia total del clima. La mayoría de árboles frutales requieren un número de horas de frío al año para poder florecer y dar sus frutos, ahora en muchas zonas de nuestra comarca ya no se acumulan estas horas de frío y las variedades tienen una deficiente floración y una pérdida de producción para el agricultor. Con el aumento continuado de las temperaturas la agricultura debe adaptarse cambiando cultivos, modificando las prácticas culturales al nuevo panorama climático. Un fenómeno climático adverso propio de nuestro territorio mediterráneo son las sequías. Estas son cada vez más frecuentes y más persistentes, la escasez del agua limita los cultivos, como parte positiva los avances en las técnicas de riego están permitiendo ser más eficientes en el uso del agua y aumentar la resiliencia de las producciones agrícolas. La agricultura también tiene una influencia directa en el cambio climático tanto

Jardín encantado. Oli sobre tela.

12

positiva como negativa. Positiva porque las especies vegetales cultivadas tienen la capacidad de ser sumidero en las emisiones de gases de efecto invernadero y actuar como secuestradoras de carbono, reduciendo los efectos del cambio climático, muchas de esas especies están en nuestro territorio como los olivos, algarrobos, etc. La influencia negativa de la agricultura es debido a su intensificación y a la deforestación que se produce en algunas partes del planeta, eliminando superficie de alto valor forestal sustituyéndola por superficie de cultivo que es gran consumidora de recursos limitados como el agua y teniendo un balance negativo en cuanto a

emisiones de gases efecto invernadero. La agricultura basada en grandes extensiones de monocultivo, donde anualmente se practican técnicas de laboreo y que es gran consumidora de recursos como fertilizantes inorgánicos, este modelo productivo emite gases de efecto invernadero que influyen en acelerar el proceso de cambio climático.

La agricultura y el cambio climático están estrechamente vinculados y ambos procesos tienen un impacto claro y directo sobre el otro. La agricultura salvo que sea bajo técnicas forzadas como puede ser cultivo en invernadero depende del clima, está expuesta a los fenómenos meteorológicos como

la lluvia, el granizo, la temperatura, el viento, etc. sin olvidar las plagas que atacan a los cultivos que con el cambio climático estas también han modificado su comportamiento y sus ciclos. Hay que buscar un modelo de agricultura que tenga efectos positivos en el cambio climático, ese modelo es la agricultura de conservación que aboga por prácticas culturales donde se respete al máximo la estructura del suelo y su composición, persigue mejorar la biodiversidad y utilizar de forma eficiente los recursos naturales. De esta manera se frenará los efectos del cambio climático y se podrá mantener una agricultura sostenible en el tiempo ●

CAROIG XÚQUER

Associació de Desenvolupament Sostenible dels Municipis
del Massís del Caroig, Serra Grossa i Riberes del Xúquer

Plaça Manuel Tolsá s/n · 46810 Enguera

Francisco Sanz Baldoví, conegut artísticament com Paco Sanz, és sense dubte el ventríloc més important de la història de l'escena valenciana. Ara que és pròxima la celebració del 150 aniversari del seu naixement, volem retre-li un petit homenatge amb aquest article sobre la seua biografia i significació artística. Paco Sanz naix a Anna el 3 de maig de 1872, dins d'una modesta família de moliners. De xiquet mostra tan bones aptituds musicals que es converteix en deixeble del cèlebre guitarrista vila-realenc Francesc Tàrraga. Comença la seua carrera artística el 1894, al Teatre Russafa de València, de corista i partiquí, i després com a tenor còmic de sarsuela. Paral·lelament, també fa concerts de guitarra i recita monòlegs, com ara el popular monòleg paròdic *Oratoria fin de siglo*, amb deu inflexions de veu diferents per a representar altres tants tipus populars.

Tanmateix, en veure actuar el ventríloc canadenc Mr. O'Kill i l'espanyol Mr. Marthen, queda tan impressionat que intenta cultivar aquest art escènic. Qualitats vocals no li'n faltaven, perquè la seua prodigiosa laringe li facilitava imitar tota classe de veus i sons. En les primeres actuacions com a ventríloc encara combinava els números propis d'aquest espectacle amb concerts de guitarra, com en el seu debut el 1902 als teatres de l'Olleria, Gandia i Alcoi. Els anys següents actua en diferents locals de València, Alacant, Barcelona i d'altres poblacions valencianes. En aquesta etapa primerenca portava huit ninots, la meitat dels quals comprats al ventríloc català Ventura Carné. A continuació entra a formar part del famós Circ Alegría, amb el qual viatja per tot Espanya durant una llarga temporada. L'any 1907 Sanz fa un tomb definitiu en la seua carrera professional i es decanta per treballar com a ventríloc exclusivament i en solitari.

Al llarg de la seua vida artística, Paco Sanz depura sense cessar la tècnica de construcció dels ninots. Per a aquesta tasca compta amb la inestimable ajuda de l'atrezzista del Teatre Russafa, Francisco Boví, i amb la del fuster i mecànic Lorenzo Mataix. El primer va fabricar el cos de fusta dels seus ninots primerencs, encara senzills de mobilitat gestual i corporal; mentre que el segon millora els trets fisonòmics i els mecanismes interns dels ninots, mitjançant fils d'aram, molles, tensors, politges, palanques i cordes. Tots aquests complexos mecanismes podien ser moguts hàbilment i dissimuladament per Sanz amb una sola mà, gràcies a uns pistons semblants als d'una trompeta, que permetien engegar en els ninots les accions de caminar, asseure's, fumar, girar el cap, gesticular, moure la boca i els llavis, alçar les parpelles, i manejar els braços, les mans, les cames i els peus. Així, Sanz aconsegueix superar

Paco Sanz: el ventríloc total

Jaume Lloret i Esquerdo

la rigidesa de les escenes de la ventrilòquia tradicional, que situaven els ninots asseguts sobre l'estrada, per a fer-los passejar per l'escenari i augmentar els seus moviments. Fins i tot, alguns dels personatges podien fer-ho sense la presència física de l'artista, creant la il·lusió que actuaven de manera autònoma. Podem dir que el progrés tècnic assolit pel maquinisme de la segona revolució industrial és aplicat per Paco Sanz a l'animació dels ninots, tècnica que perfecciona i desenrotlla teòricament i pràcticament.

Al mateix temps, Sanz va ser el primer a adonar-se que la millor manera d'imprimir personalitat pròpia a cada ninot no era solament perfeccionar els detalls físics i la seua capacitat gestual o expressiva, sinó també canviar la inflexió i el timbre de la veu. En efecte, la trentena de personatges de Paco Sanz semblaven autèntiques rèpliques humanes, vertaders éssers vivents que parlaven amb una veu i un accent singular, i gesticulaven i es passejaven per l'escenari amb naturalitat. A més, cadascun d'ells representava un tipus popular ben definit, amb les seues virtuts i els seus defectes.

L'esplèndida col·lecció de ninots de Sanz estava formada pels personatges següents: Don Liborio, el director i primer actor de la companyia; la ballarina Lulú o Delirio, un model d'agilitat a qui l'artista acompanyava en els balls de saló; el vell incrèdul Don Venancio, que sempre recordava els temps passats; Melanio, el borratxo mitinguer i bregós, que representa l'escepticisme i la protesta social; els xiquets Pepito (autèntic precursor del *jaimitismo*) i Juanito (que representa la ingènua perspicàcia del xiquet entremaliat); l'aprenent de torero Cotufillo (àlies *Cataclismo*) i el seu inseparable mestre El Raspa (àlies *El Ciclón*), tots dos graciosos andalusos que comentaven aspectes i personatges de la festa taurina; l'Orador Enciclopèdic, que apareixia sol a escena, gesticulant amb les mans, bevent aigua o estirant-se el bigoti; Frey Volt, l'orador acadèmic i polític; el negre Panchito, un divertidíssim ballarí de simpàtic accent cubà; Don Gedeón, el ninot caminant que comentava la vida política i parlamentària espanyola; el Loro mecànic, que també criticava amb naturalitat l'actualitat política; Doña Eduvigis, la senyora cursi i aspirant a cupletista; la vella portera Anastasia, que contava les darreres xafarderies del veïnat, etc.

La figura més popular de la família de Paco Sanz és sense dubte Don Liborio, que, vestit amb jaqueta i barret, era el típic bromista irònic, ocurrent, sentenciós i docte. Feia discursos i discutia amb el seu creador amb uns diàlegs divertits, farcits de frases intencionades i d'enginyosos comentaris sobre política i assumptes de l'actualitat. En definitiva, Don Liborio representa l'espanyol mitjà, d'edat madura i amb gran sentit comú, però sense una ideologia clara, raó per la qual podia ser acceptat per totes les classes socials.

Ben interessant és també el personatge Frey Volt, presentat el 1913 com una nova versió de l'Orador Enciclopèdic, que tenia una veu metàl·lica i una mímica molt natural. Aquest ninot movia el rostre, les mans i els dits, tot destrament manipulat per Sanz darrere d'unes cortines, sense ser vist pel públic. La seua mobilitat era tan extraordinària que podia caminar sols per l'escena. Tècnicament significa la plasmació de tots els avanços mecànics de l'època, fins al punt que era presentat publicitàriament com el millor i més perfecte autòmat del món.

A aquesta completa col·lecció de personatges, hem de sumar la preocupació de Sanz per renovar el repertori amb la incorporació constant de números nous. No solament recita populars monòlegs de l'època, sinó que també demostra una gran capacitat creativa amb nombrosos i divertidíssims diàlegs i sainets, alguns dels quals grava en discos. Pel que fa als textos ideats per ell, més que escriure els diàlegs, el que feia era anotar un guió de les escenes, les quals adaptava a la reacció del públic, fiant-ho tot a la seua portentosa capacitat d'improvisació. Així, per tal de posar-se a la butxaca el públic dels llocs on actuava, solia arribar a les poblacions amb un o dos dies d'antelació per a informar-se de les anècdotes, successos d'actualitat i els tipus populars locals, i així fer-ne referència còmica en l'espectacle. La constant adaptació al públic concret i al seu context és la causa que algun dels personatges, com ara Liborio, fera alguna xerrada en valencià quan l'artista actuava en poblacions valencianoparlants. Alhora, aprofitant la seua experiència com a cantant, també feia interpretar als ninots cançons i cuplets de moda.

A més a més, Sanz renova contínuament la presentació dels espectacles. De fet, els seus muntatges tenien també un gran valor estètic i plàstic, gràcies en bona part a les luxoses i bellíssimes decoracions de diversos pintors i escenògrafs valencians, com Ricardo Alós, Francisco Pastor, Manuel Amorós, Federico Igual i Julio Blancas.

En definitiva, l'èxit de Paco Sanz es basa en tres pilars: la perfecció mecànica dels ninots i la destresa en la seua manipulació, una curosa posada en escena, i els graciosos monòlegs i diàlegs dels

personatges. L'espectacle de Sanz era tan complet que podia arribar a durar més de dues hores; per tant, normalment s'exhibia en solitari, sense necessitat de cap complement, o en tot cas com la part principal de la funció. Al contrari, els números dels altres ventrílocs duraven com a màxim 25-30 minuts i formaven part d'un programa de varietats molt més ampli. En aquest sentit, Sanz revoluciona la forma de presentar els espectacles de la ventrillòquia tradicional, i se l'arriba a comparar amb l'extraordinari artista italià de *varietés* Leopoldo Frégoli, perquè era suficient ell, per si mateix, per a entretenir el públic durant tota la funció. Dit d'una altra manera, l'artista valencià supera els vells usos temàtics i formals del gènere de la ventrillòquia, fins aleshores poc considerat, el renova artísticament i el dignifica, convertint-lo en un espectacle global i independent.

Paco Sanz era un artista amb una gràcia inesgotable, que jugava amb els espectadors al seu caprici i els inspirava el que volia (somriures, riallotes, silencis...), mentre el públic s'entregava al seu art incondicionalment. Però no sembla que la crítica de Sanz fóra molt satírica i punyent, sinó més aviat amable i divertida; fins i tot quan feia les crítiques més properes a les idees republicanes i anticlericals, que ja havien pres cos en gran part de la societat espanyola de l'època, ho feia amb tant de gràcia, enginy i sentit comú, que el públic reia sorollosament. Per aconseguir-ho utilitza un llenguatge ple de metàfores, el·lipsis, al·lusions i doble sentit, recursos còmics que formaven part de les convencions del gènere de les varietats. Encara més, per tal que ningú no se sentira ofès, quan el ventríloc posava en boca dels seus personatges els comentaris més atrevits, ell mateix s'encarregava de reprendre'ls o cobrir-los l'esquena, o, fins i tot, de tallar-los i ficar-los al caixó. El públic era ben conscient que aquestes convencions eren una mena d'invitació als espectadors perquè completaren l'espectacle i tragueren les seues pròpies conclusions. Això explica que l'espectacle de Sanz fóra acceptat per tota classe d'espectadors, des dels llauradors i obrers més humils fins als burgesos més primmirats, però el seu públic més fidel pertanyia a la classe mitjana. Políticament podem considerar-lo un progressista moderat.

D'altra banda, Sanz també destaca per la seua visió empresarial, cosa que el fa acostar-se al cinema, art que aleshores

estava revolucionant el món de l'espectacle. Tant és així que en 1918 realitza en els estudis d'Hispano Films de Barcelona, juntament amb el periodista, dramaturg i precursor del cinema valencià Maximilià Thous, una pel·lícula documental, titulada *Sanz y el secreto de su arte*. La pel·lícula és dividida en quatre parts: les tres primeres són reportatges sobre l'espectacle, la tècnica i la col·lecció d'autòmats, mentre que l'última part té una estructura narrativa, ja que és una mena de comèdia que interpreten el mateix Sanz i els seus personatges. Les característiques del film permetien que fóra projectat tant de complement a les funcions de Sanz, com de manera independent a les sales cinematogràfiques. En 1923 la pel·lícula és acollida pel públic valencià amb un enorme interès, perquè posava al descobert els mecanismes dels coneguts autòmats de Sanz i la tècnica utilitzada per l'artista per a moure'ls. També es va projectar en nombrosos cinemes espanyols, sud-americans i dels Estats Units.

En efecte, l'artista no solament era molt volgut al País Valencià, sinó també

a Madrid i la resta de l'Estat espanyol, el qual recorre de cap a punta. A més a més, Sanz és sense dubte un artista de fama internacional, ja que aconsegueix pujar a escenaris de diversos països d'Europa i del Nord d'Àfrica (Portugal, França, Marroc, Algèria, etc.) i fa sis grans tournées per Amèrica (Argentina, Cuba, Mèxic, Xile i Brasil). Les darreres actuacions al País Valencià foren en l'estiu de 1935, concretament als teatres Serrano i Eslava de València, abans de partir a la seua última gira americana. Durant la Guerra Civil, l'eminent ventríloc es trasllada a París per a actuar en diferents sales de festa. En acabar la contesa, torna a València, on mor uns mesos després, oblidat totalment per la premsa. El tall traumàtic que per a totes les arts suposava la censura i la repressió franquista explica l'oblit dels 40 anys de vida artística d'aquest geni de la ventrillòquia.

Ara és hora de reivindicar la figura de Paco Sanz, un valencià universal que representa el model més genuí de ventríloc total ●

Bibliografia

LLORET I ESQUERDO, Jaume. *Els titelles al País Valencià*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2019, p. 212-221.

OLTRA ALBIACH, Miquel. *Vorejant la història. Els titelles valencians (1875-1975)*. Albaida: MITA publicacions, 2000, p. 49-65.

RAMOS ALTAMIRA, Ignacio. *El mejor ventrílocuo del mundo. Paco Sanz en los teatros de Madrid (1906-1935)*, Sant Vicent del Raspeig: Ecu Editorial Club Universitario, 2010.

THOUS LLORENS, Maximiliano; SANZ, Francisco (dirs.). *Sanz y el secreto de su arte*, Barcelona: Hispano Films, 63', 1918 (La pel·lícula ha estat recuperada per la Filmoteca de la Generalitat Valenciana, i es pot veure en línia: <https://ivc.gva.es/val/ivc-val/sanz-y-el-secreto-de-su-arte-maximiliano-thous-y-francisco-sanz-1918-v>).

La Canal de Navarrés como territorio turístico surge a partir de la definición de una estrategia participada por todos los agentes del territorio para definir el rumbo de los municipios como destino turístico inteligente. Para entender mejor el objetivo, es necesario entender qué es un destino turístico inteligente (DTI). Según la Red DTI, lo define como un “destino turístico innovador, consolidado sobre una infraestructura tecnológica de vanguardia, que garantiza el desarrollo sostenible del territorio turístico, accesible para todos y todas, que facilita la interacción e integración del visitante con el entorno e incrementa la calidad de su experiencia en el destino y mejora la calidad de vida del residente”.

Para alcanzar dicho objetivo ha sido necesaria la definición de políticas a largo plazo aplicando el modelo de referencia de destino turístico inteligente de la Comunidad Valenciana, que gracias al esfuerzo de las instituciones locales, supramunicipales, provinciales y del Instituto Valenciano de Tecnologías Turísticas de Turisme Comunitat Valenciana han hecho posible posicionar a la Mancomunidad de la Canal de Navarrés como la primera entidad supramunicipal en alcanzar el máximo nivel de desarrollo de los destinos de la red DTI a nivel nacional.

Para la implantación de este modelo en La Canal de Navarrés se están siguiendo las siguientes directrices:

Sostenibilidad, accesibilidad, conectividad, inteligencia turística, promoción y marketing, comercialización, innovación y lo más importante la gobernanza colaborativa que supone la participación en todas las fases de los proyectos, de transparencia, comunicación constante y esfuerzo entre todos los agentes tanto públicos como privados y a diversas escalas: locales, supramunicipales, provinciales, de la comunidad autónoma, nacionales e internacionales, es decir un trabajo en red de colaboración y cooperación constante para establecer sinergias entre todos los participantes.

Para entender mejor el trabajo realizado, detallamos los principales proyectos llevados a cabo y que surgieron del análisis de las necesidades detectadas en el territorio a través de diversos procesos participativos.

1. Mejora de los Canales de información turística
 - Instalación de escaparates táctiles de información 24 horas con acceso a la información de la web www.lacanalaturismo.com, Turisme Comunitat Valenciana, Valencia turismo y a la app turística.
 - Desarrollo de implementación de una página web turística especializada, accesible y segura.

La Canal de Navarrés territorio turístico inteligente

Equipo de turismo de la Mancomunidad de la Canal de Navarrés

- Implantación de herramientas especializadas para la gestión integral de las oficinas de turismo virtuales (Bolbaite, Chella y Navarrés) y las oficinas presenciales (Anna y Quesa).
2. Promoción turística.
 - Plan de marketing
 - Promoción del arte rupestre familiar a través de la celebración del 20 aniversario de la Declaración de patrimonio mundial por la UNESCO con talleres y exposición itinerante.
 - Actividades de turismo ornitológico con experiencia gastronómica.
 - Asistencia a ferias turísticas: Fitur, Feria de las comarcas de la Diputación de Valencia, Cocentaina.
 - Elaboración de un banco de imágenes propias para la promoción turística segmentada y por productos turísticos.
 - Videos promocionales sobre los productos turísticos compatibles para los canales de difusión turística.
 - Acciones de comunicación y promoción turística según mercado de proximidad, nacional e internacional: campañas de publicidad en redes sociales, revistas especializadas, *Fam trips*, *blog trip*, etc.
 3. Producto turístico.
 - Definición de rutas cicloturísticas.
 - Señalización de rutas familiares con bicicleta.
 - Recuperación de rutas BBT existentes.
 - Creación de un club de turístico y experiencias comercializables con alojamientos, empresas turísticas y restaurantes de la comarca.
 - Actuaciones para la consolidación de los productos turísticos competitivos para incrementar la oferta de experiencias con la colaboración entre empresas turísticas.

- Formación al sector privada para la comercialización de sus productos.
 - Apoyo a eventos como el campeonato internacional de tiro con arco prehistórico.
4. Ordenación del territorio a través de señalización inteligente: señalización peatonal, vehicular, senderos, y de interpretación de los recursos.
 5. Turismo inteligente.
 - Plan director de la estrategia de destino turístico inteligente.
 - Implantación de sistemas de gestión de la información utilizando datos normalizados, gestor de recursos jerarquizados, planificador de viajes, gestor de *beacons*, app y conexión offline.
 - Control de flujo de visitantes/turistas (monitorización del uso y ocupación de visitantes en recursos turísticos).
 6. Implantación del Sistema Integral de Calidad (SICTED).
 7. Formación específica para el sector turístico en colaboración con el CDT Valencia.

Todo este trabajo se ha visto reflejado con la obtención del premio a la innovación en la Red Tourist info 2020 de Turisme Comunitat Valenciana y los premios Digital Tourist 2020 de AMETIC a la normalización que garantiza la interoperabilidad entre plataformas, sistemas y dispositivos usando fuentes de datos de semántica normalizada. Dos premios que premian la gobernanza y la innovación tanto en el ámbito del sector público y en el ámbito de la empresa privada.

Este enfoque de gestión turística a través de un territorio inteligente, favorece el desarrollo local en general y particularmente la actividad turística, gracias a la generación y flujo de información necesaria para la gestión turística de forma integral a través de la filosofía del Open data y Big Data.

A través del modelo de gestión inteligente, nuestro reto es alcanzar la sostenibilidad a nivel económico, medioambiental y socio-cultural. Para ello trabajamos por un territorio sostenible que mejore la calidad de vida de los residentes, potenciando experiencias turísticas inolvidables, y preservando el turismo como una actividad económica, viable y sostenible para las generaciones futuras.

Y para finalizar os invitamos a la participación de todos y todas de este ambicioso proyecto, porque todos y todas formamos parte de La Canal, Territorio Turístico ●

Cuando la revista Caroig me hizo la propuesta de escribir una semblanza de la trayectoria de Julio Ciges, me hizo sentir tanta ilusión como responsabilidad, pues los únicos méritos a los que tal vez me podía aferrar para escribir estas líneas son los de haber compartido dos décadas de activismo vecinal con Julio y ser su amigo. Como estoy seguro que esta revista llegará a un amplio espectro de lectores y lectoras, voy a dirigirme a los que todavía no han tenido la oportunidad de conocerlo de cerca.

Julio Ciges Marín, nacido en la población de Anna con la que se siente muy enraizado y a la que se escapa siempre que sus muchas ocupaciones se lo permiten, llegó a la parroquia María Inmaculada de Vera, en noviembre de 1994. Sus anteriores destinos fueron Xirivella y el barrio de San Marcelino, donde todavía lo recuerdan; desde el primer momento se involucró en la vida asociativa y vecinal de la Malva-rosa. Una de las primeras cosas que hizo, según me contó más tarde, fue pasarse por la calle Mendizábal para darse de alta como socio de la Asociación de Vecinos Malva-rosa.

A Julio lo conocí en una de las reuniones de las primeras ediciones de la Fiesta de la Solidaridad de la Malva-rosa, espacio de encuentro del tejido asociativo, cuyo creador fue Julio con la colaboración de algunos jóvenes con inquietudes de la Parroquia de Vera. Y recuerdo de esa primera reunión, alrededor de Julio, que sin proponérselo oficiaba de moderador y animador de los debates, estábamos reunidos una representación de las entidades vecinales de la Malva: las AMPAS de los colegios del barrio, Escoleta Malva-rosa, la AA.VV. Malva-rosa, Grup de Dones, Casal Jaume I, Caritas, Iglesia Evangélica, Espai Obert Marítim y otras entidades culturales. Me llamó la atención, desde un primer momento, por su capacidad de aglutinar y poner a trabajar en el mismo objetivo a asociaciones y entidades con miradas y objetivos muy distintos. La Fiesta de la Solidaridad de la Malva-rosa, de la que fue inspirador Julio Ciges, fue uno de los legados que son recordados por el barrio, cada año durante tres lustros, a caballo entre finales de septiembre y la primera semana de octubre, se organizaba una semana de actividades culturales en las que fomentaba los encuentros de confraternidad entre los vecinos y vecinas de la Malva. Por estas jornadas de animación sociocultural pasaban

Encontre, compassió i compromís Julio Ciges, capellà, veí i amic

Agustín Abarca,
Associació de Veïns/Veïnes i
Amics/Amigues Malva-rosa

cada año un gran número de ellas y ellos y sentían que les unía una identidad de barrio y unas reivindicaciones por un barrio más solidario. En cada edición se elegía un proyecto solidario, en cada edición distinto, para paliar las necesidades allá donde surgieran, gracias a la generosidad de vecinos y vecinas de la Malva. Fueron 15 ediciones de la Fiesta de la Solidaridad cuya alma fue Julio y que fue una llamada a los vecinos de la Malva a salir y convivir de una manera lúdica ocupando las plazas y los espacios públicos. Desde este espacio sociocultural también se puso el acento en denuncias y reivindicaciones sociales con perspectiva de género, citando como ejemplo, la participación en la manifestación contra la guerra de Irak por ser una guerra injusta e inmoral, en las concentraciones contra la violencia de género, en favor de las pensiones, contra los desahucios y en favor de las víctimas del metro. Y, desde el movimiento vecinal de la Malva-rosa, se apoyó y acompañó el movimiento 15 M que se recibió con esperanza y como motor de un cambio auspiciado por la juventud, que ponía en cuestión todo lo que se había hecho hasta entonces.

Y el año pasado la Associació de Veïns/Veïnes i Amics/Amigues de la

Malva-rosa, en la segunda edición de las distinciones Malva-rosa, reconoció como figura más relevante a Julio Ciges Marín, por su trayectoria de más de 25 años de presencia en el barrio con un cristianismo de base, abierto, progresista y en sintonía con las clases obreras y más necesitadas, así como comprometido con los migrantes, a los que dio acogida en su casa.

Como miembro fundador del grupo de pensamiento *els rectors del dissabte* alza su voz para reivindicar una Iglesia abierta, dialogante, con perspectiva de género y cercana a los sectores populares y obreros. Forma parte de esa otra iglesia que respira aires de libertad, que celebra la palabra en valenciano, en el idioma del pueblo. Este grupo lleva reuniéndose 39 años, aunque sean 10 con su actual denominación. Son un grupo muy activo que, en sus documentos y reflexiones, han criticado el boato institucional de las visitas papales por la mercantilización de la religión y también las posiciones reaccionarias e integristas de la iglesia institucional. Apuestan de manera decidida por un nuevo tiempo de apertura, estando a favor del sacerdocio femenino y de un celibato opcional. Julio Ciges durante muchos años ha sido uno de los organizadores y representantes capitales del Foro de Reflexión *Cristianismo y mundo de hoy*.

A finales del 2020 sacó a la luz la primera de las cuatro obras, que redactó haciéndole frente, con coraje y esperanza a la enfermedad, que lleva por título *La experiencia cristiana*, es un texto sanador y liberador, que posibilita acercarse a la palabra a todas las personas de buena voluntad. El que quiera conocer más y mejor a Julio Ciges, que lea su libro ●

Fa ja un cert temps em va trucar Pep Aparicio per demanar-nos que Anna i jo escriguérem unes paraules per a glosar la figura de Julio Ciges. Ens va dir que la nostra petita aportació es sumaria a d'altres, per a que totes elles aparegueren arreplegades en un número de la revista Caroig, amb una part dedicada en esta ocasió a homenatjar la trajectòria de Julio al llarg dels anys dedicats a una gran tasca social i pastoral desde les diferents parròquies on ha exercit la seua missió sacerdotal.

No sé si per la nostra banda va ser un gran atreviment acceptar el repte, perquè coneixíem personalment de manera molt parcial la gran figura humana i pastoral de Julio, però ens vàrem decidir perquè havíem d'altres testimonis que si que l'han conegut en fondària i han compartit amb ell les seues lluites i esperances al llarg de molts anys.

Nosaltres, Anna i jo, coneuguérem a Julio, ara fa ja alguna dècada, durant la celebració del primer fòrum *Cristianisme i món d'avui*, al que vàrem acudir per primera vegada. Vàrem poder vore que Julio era el principal animador d'aquell gran encontre anual de cristians de base de les tres diòcesis valencianes.

Home gran de veu poderosa, i d'aspecte bondadós, s'encarregava durant tot el fòrum d'animar les celebracions, dirigint els càntics que les acompanyaven. I eixe encontre es produïa un any i un altre i sempre gaudíem d'aquell homenot ple de joia, d'una alegria contagiosa i desbordant d'un entusiasme que ens l'encomanava a tots plegats.

En aquell moment sabíem ben poca cosa més de Julio, més enllà de que havia estat de capellà a la parròquia de Sant Marcel·lí, que ara era el capellà de la parròquia Maria Immaculada de Vera i que col·laborava de primera mà en els continguts i preparació dels Fòrums.

Però va ser a partir de la seua recent malaltia, amb l'encontre amb Anna com a metgessa de l'Hospital Clínic on va ser ingressat i és tractat Julio, que ens vàrem aproximar molt més i poguérem conèixer amb molta més fondària, la seua trajectòria humana i de compromís cristià, una qüestió totalment indescribable en el cas de Julio. Enfrontava la seua malaltia amb una enorme serenitat i confiava en la mà dels metges

Encontre, compassió i compromís. Homenatge a JCM

Joan R. Peris i Anna Lluch

i en la infinita misericòrdia de Deu, el procés de la seua malaltia i possible recuperació.

En un moment del procés de la seua convalescència, va lliurar a Anna un document molt especial: el seu testament espiritual. Va ser llegint-lo, quan vàrem acabar d'entendre quina era l'autèntica dimensió humana i espiritual de Julio, amb tota la seua missió pastoral, i com era d'indestruïble la seua vida, la seua fe en l'evangeli i el seu compromís social a favor dels darrers de la societat.

Esperonats pel seu testimoni i pel nostre compromís adquirit, ens hem aproximat a la trajectòria de Julio, coneixent els diferents testimonis escrits d'aquells que han compartit amb ell el llarg i difícil camí que ha suposat mantindre's fidel al seu compromís ferm i incombustible, sempre lluny del desànim i de qualsevol temptació d'abandonament.

Llegint estos testimonis arreplegats del seu primer pas per la parròquia de Sant Marcel·lí i després per la parròquia de Maria Immaculada de Vera, és com hem pogut fer una major aproximació a la seua dimensió d'home creient i compromès socialment.

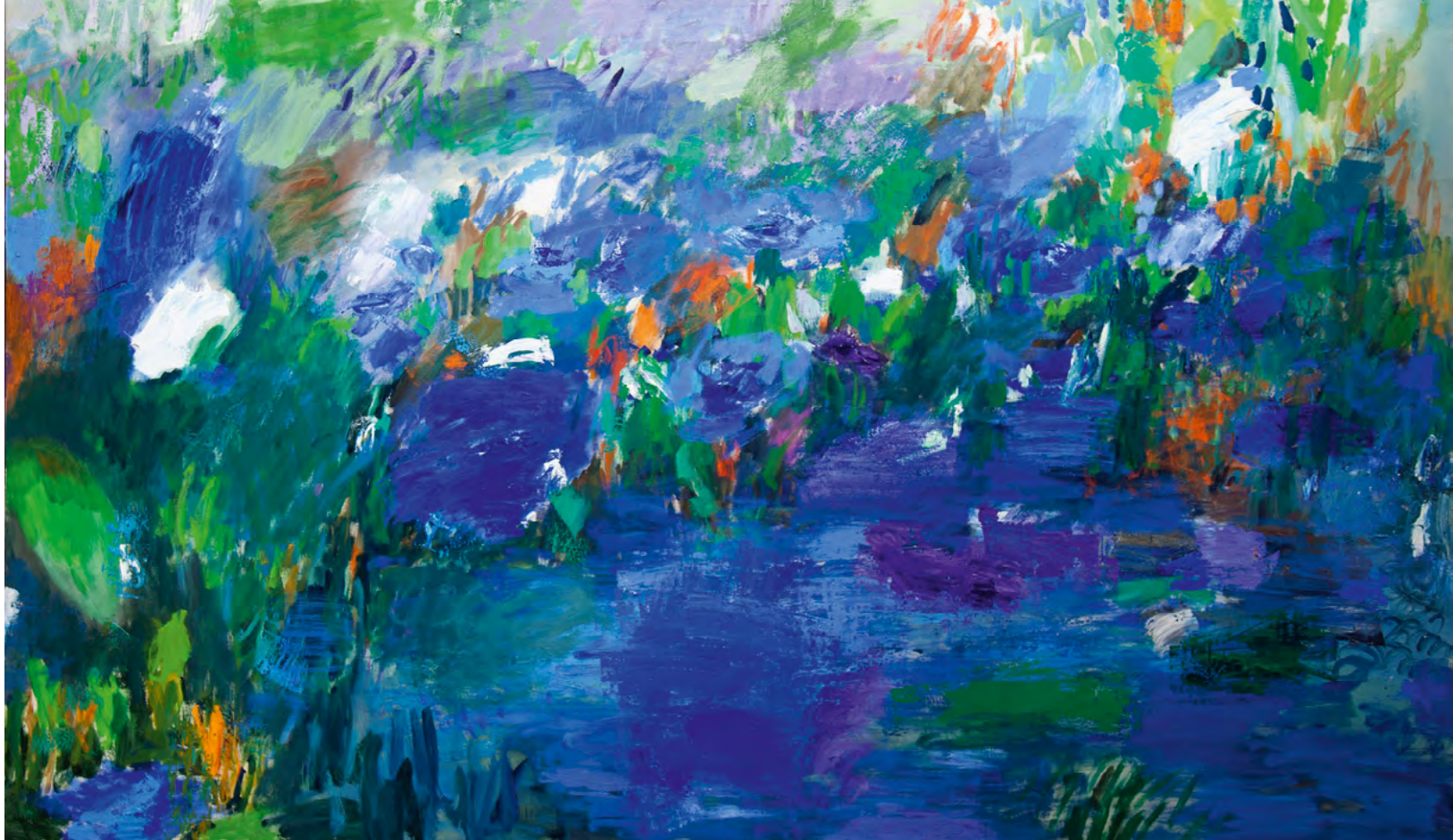
Julio sempre ha estat treballant, per una opció personal, en parròquies de la perifèria de la gran ciutat de València, en barris obrers i plens de problemes socioeconòmics i de convivència, històricament marginats i abandonats per les diferents administracions. De la seua llarga estància en la parròquia de Sant Marcel·lí, on va arribar al novembre de 1973, els seus veïns i companys de lluites, relaten en una publicació del barri, quina va ser la gran tasca i el seu estil personal al front de la seua parròquia. Destaquen com durant els primers anys de l'estada de Julio, varen ser temps dedicats fonamentalment a analitzar la realitat del barri partint d'una intensa convivència amb les dones i els homes que hi vivien.

Llegint estos testimonis, vàrem recordar que eren els mateixos temps, en que des del moviment JARC, Anna i jo encetàvem el mètode: **Vore**, analitzar en fondària la realitat, **Jutjar-la**, per a després **Actuar** tractant de canviar allò que no ens agradava. Era la metodologia que empraven tots el moviments de l'Acció Catòlica especialitzada com la JOC o l'HOAC, entre d'altres. Era la que ens facilitava aprofundir més i més en la realitat social on vivíem i ens obria el ulls preparant-nos per a una acció que ens permetera anar treballant per fer els canvis necessaris amb l'objectiu de transformar-la.

I seguint el testimoni dels seus veïns de barri, constataven que el treball compromès de Julio i la manera de fer-lo, va ser realment extraordinari. La creació d'un Centre Jovenívol, un Club de Lectura o la programació de xarrades per abordar temes de gran interès, però que ningú no mai havia facilitat fer-ho, eren testimonis de la gran importància que Julio li donava a la Formació Permanent i concientitzadora dels homes i dones de Sant Marcel·lí.

Mitjançant la creació d'una espècie de d'Ateneu Cultural es pogueren programar cicles de formació en economia, sindicalisme, marxisme, o capitalisme, entre d'altres. La gran obsessió de Julio sempre ha estat el fomentar una consciència crítica per aconseguir el **discerniment**, com a eina per evitar la manipulació alienant del nostre pensament i aconseguir l'autèntica llibertat dels individus, per tal de poder entendre què passava i que els passava a ells i elles en l'entorn del seu propi barri. I tot això en un clima de dictadura feixista i repressora, sobretot contra

Río encantado. Oli sobre tela.

els moviments obrers i socials dels col·lectius més marginats que començaven a prendre consciència de la seua situació i de les causes que la generaven.

Durant eixe llarg període de dictadura i primers anys de la transició, va tindre sempre les portes obertes de la parròquia a les persones i als moviments socials del seu barri. Julio estava plenament convençut del paper d'una Església post-conciliar, arreplegat en el document *Gaudium et Spes* on es declarava que “Els gojos i les esperances les tristeses i les angúnies dels homes del nostre temps, sobretot dels pobres i dels que pateixen, son gojos i esperances, tristeses i angúnies dels deixebles de Crist... L'Església se sent íntima i realment solidària del gènere humà i de la seua història”.

L'assumpció del seu compromís, l'ha portat a patir conflictes amb les autoritats, tan civils com eclesiàstiques, sense perdre mai la seua capacitat de treball ni la seua fe en saber que estava col·laborant en la vinguda del regne de Deu, que ho es d'amor, de pau i justícia. Malauradament, no tots els capellans ni tots els bisbes es varen identificar en la doctrina del Concili Vaticà II, i varen continuar amb una espiritualitat desencarnada dels patiments del món i de les lluites per el seu alliberament.

I es per això que molts cristians i cristianes com és el nostre cas, rebíem el Fòrum cada any com una espècie d'immersió en un riu d'aigües clares que ens ajudava a purificar tots els lastres que una religiositat malaltissa i desencarnada havia incrustat, i encara

anava fent-ho, en les nostres alienades consciències. I d'ací que l'enorme i permanent agraïment a Julio i a tots els que feien i fan possible el Fòrum cada any, és infinit.

Dels testimonis dels seus 25 darrers anys en la parròquia de Vera, dona fe el document que sota el títol de *Distincions Malva-rosa* li atorgaren a Julio l'any passat: “Volem subratllar, que al llarg dels 25 anys, la tasca de Julio s'ha significat com un cristianisme de base, amb una profunda i permanent vinculació a la vida associativa i veïnal del barri, obert i progressista, molt proper a les classes obreres i les seues causes, i sempre al costat dels més necessitats”.

Destaquen els seus antics veïns l'acolliment de més de 50 persones equatorianes al llarg de més de tres mesos, que demanaven reconeixement legal i treball. O com Julio es va posicionar contra la guerra de l'Iraq “per ser injusta, immoral i il·legal”. O la denúncia de Julio contra la manera de fer-se la visita del Papa a València, per com se l'estava manipulant i instrumentalitzant políticament, deformant i adulterant la missió de l'Església en el món. També recordaven els seus parroquians, com va eixir al carrer identificant-se en el Moviment del 15M que, junt al Grup dels capellans dels dissabtes es varen mostrar indignats contra la corrupció i la injustícia social.

Ara, llegint el llibre de Julio, *Experiencia cristiana. Encuentro, seguimiento, compromiso*, ens identifiquem amb les paraules que, Ximo

Garcia Roca en el seu pròleg i Josep Vicent Boira al seu epíleg, dediquen a la figura i trajectòria de Julio. Diu Ximo que “Julio és estimat per la seua sinceritat insubornable i ignorat i temut per la seua llibertat contundent”.

I continua dient “El poble és la seua pàtria, els pobres, la seua heretat i els Drets Humans l'escut protector dels exclosos. Julio va de vegades davant, altres al costat i moltes altres darrere o al mig, però sempre amb el poble.”

Per la seua banda, Boira fa èmfasi en una cosa que ja hem destacat en este escrit: “El treball per afavorir i procurar el **discerniment** del nostre pensament, per a que es mantinga en un procés permanent de búsqueda de la autèntica llibertat, evitant l'acomodament conservador”.

“Julio contagia dignitat, benestar i llibertat, especialment als més pobres de la nostra societat des d'una *Moralitat profètica*” afegeix en el seu epíleg Josep Vicent Boira, afirmació amb la que ens identifiquem de manera absoluta.

I volem acabar agraïnt a Pep Aparicio que ens fera la seua invitació tan sortosament profitosa per a nosaltres, perquè aproximar-nos al permanent testimoniatge de Julio i al seu “anarquisme evangèlic, farcit d'amor que reanima als cansats en la lluita, que ajuda a recuperar l'alè als defraudats, i que sempre troba raons per a ajudar a aixecar-se als que el dia a dia ofega i acovarda”, és un autèntic tresor.

Gràcies de tot cor, Julio, per haver-nos-ho transmés i compartit ●

Basant-me en les reflexions de Ximo García Roca², José Arregi³, el president Macron⁴ i Reyes Mate⁵, sintetitze en sis punts els reptes que considere importants d'afrontar per a ser una Església significativa per al moment actual després de la pandèmia.

1r. Construir una identitat comuna que trenque trinxeres entre dins i fora i supere la divisió entre éssers humans considerats “dels nostres” i “dels d'ells”. En l'Església hem de ser exemple en la promoció de la defensa pràctica de la **dignitat comuna de tot ésser humà i de la germanor**. Per això l'Església ha de ser la primera en buscar la col·laboració comuna i unitària per a unir-nos tots en la solució dels grans i greus problemes de la humanitat. El papa Francesc està insistent en aquest punt contínuament, especialment en aquests dies de pandèmia. Des d'aquesta perspectiva, la de potenciar la col·laboració mútua, sintonitza amb el plantejament d'Arregi quan declara que per a dur a la pràctica aquest primer repte cal que l'Església “accepte radicalment el principi de la laïcitat tant en l'ordre sociopolític com en l'espiritual”. També em sembla important la proposta del president francès Macron a la Conferència Episcopal Francesa: “Recrear la laïcitat després de reconèixer el desencontre i necessitat de reparar el «vincl» entre aquesta institució i l'Estat. La laïcitat, certament, no té com a funció negar allò espiritual a canvi del que és temporal, ni extirpar de les nostres societats la part sagrada que ens nodreix tant dels nostres conciutadans. Si haguera de resumir el meu punt de vista, diria que una Església que pretenga desinteressar-se dels assumptes temporals no compliria la seua vocació; i un president de la República que pretenga desinteressar-se de l'Església i dels catòlics faltaria al seu deure”.

Encontre, compassió i compromís. Reptes per a ser Església en eixida¹

Julio Ciges Marín

És important reconèixer, amb Macron, que “el lloc de trobada és la praxis”.

2n. Manifestar, fonamentalment, que som Església que acompanya i sana a qui pateix i és víctima d'aquesta societat que a tanta gent margina i mata. En açò consisteix bàsicament ser Església EN EIXIDA, segons el papa Francesc. L'esforç de la Comunitat Cristiana ha de centrar-se en defensar i incloure els éssers humans que la societat capitalista rebutja i desestima. I, **simultàniament**, proposar estils de vida alternatius a aquesta societat patògena i inhumana. **Si fem real i pràctica contínua aquesta tasca, ens conduirà, segur, a ser Església pobra i dels pobres.** En aquest sentit coincidisc amb Reyes Mate quan assenyalava

com a tasca molt important de les persones cristianes qüestionar la inevitabilitat del sistema imperant. La qual cosa significa fer comprendre que no és veritat que el capitalisme siga imbatible per ser natural, ni la ideologia del progrés inevitable per ser una religió. Són construccions històriques i per això podem parlar amb coneixement de causa que un altre món és possible.

La tradició cristiana ha de fer creïble que el temps del progrés no és l'únic ni el bo, i que altre tipus d'història és possible. Ara bé: açò té un preu, ja que qüestiona l'estil de vida imposat per la societat capitalista: **el preu d'entendre que el temps de l'ésser humà i del món és limitat, com limitats són els seus recursos, d'ací que calga tenir-ne cura; el preu de comprendre** que la sostenibilitat de la nostra vida exigeix que ens agermanem amb la natura, a la qual tutelem; **el preu d'entendre que hi ha nit i dia, dies festius i laborables i que treballem per a viure, no vivim per a treballar (el dia festiu no és un dia de descans, de posada a punt de la màquina per a tornar al treball,**

¹ Article prèviament publicat a la web del Grup del Dissabte (23 d'abril de 2020).

² Ximo García Roca “Recrear el potencial de la esperança que lleva ‘crespones negros’ por las vidas dañadas por la pandemia”; Religión Digital 10.04.2020.

³ Entrevista a José Arregi en: Religión Digital 15.4.2020.

⁴ Texto en: www.Aciprensa.com 2018.

⁵ Entrevista a Reyes Mate en: Religión Digital 19.4.2020.

Te encontré entre las flores. Oli sobre tela.

sinó més bé al contrari: el dia festiu és el que dona sentit al treball), d'ací la necessitat d'una vida sòbria i austera; el preu de **comprendre** *que el món és de tots i totes, que les respostes han de ser globals perquè les preguntes també ho són i que, com afirmava Rousseau, qui cridà primer “açò és meu”, cometé un robament, d'ací el perill de les apropiacions i de les identitats col·lectives.*

D'aquesta doble tasca de defensar i incloure a qui la societat rebutja i desestima i, **simultàniament**, proposar estils de vida alternatius a aquesta societat patògena i inhumana, es desprén el tercer repte.

- 3r. Ajudar a recuperar una vertadera consciència humanitària, compassiva i misericordiosa** davant tant de drama humà i social que hi trobem.
- Només així ajudarem l'Església a prendre consciència que la qüestió decisiva avui és la supressió del patiment humà, tal com feu Jesús en la seua vida pública. I aquesta tasca no és exclusiva de creients, sinó que requereix la col·laboració de tothom.
- Per això són lamentables i desafortunades les declaracions del Secretari de la Conferència

Episcopal Espanyola sobre el salari mínim vital, ja que denoten una baixa percepció d'aquesta urgència i una alta preocupació pel culte i per la pròpia subsistència econòmica de l'Església.

Amb les seues declaracions, manifesta poca sintonia amb les contínues crides del papa Francesc a ser Església misericordiosa i a suprimir el gran pecat social de la indiferència.

Com diu bé Ximo, **“Les grans batalles de la humanitat avui no són la secularització social, ni la laïcitat política, ni el relativisme cultural”**. La seua gran batalla és el patiment de tanta gent. És tan prioritari fer front a aquest drama, que **prima fins i tot sobre el culte, les doctrines i ideologies i la mateixa institució eclesiàstica**. D'ací la importància de treballar, com afirma Reyes Mate, per a *elevat el patiment a la categoria política (i no només moral), la qual cosa significa depositar el progrés i esforçar-nos per canviar la nostra manera de pensar i actuar per a construir la història d'una altra forma*.

- 4t. Dur a la pràctica el gran principi cristià que afirma que allò que és més important de tot és la Caritat.**

Només actuant i manifestant-nos segons els tres reptes assenyalats anteriorment, assumirem realment aquest quart repte i establim allò que Ximo afirma amb tota contundència: **“la caritat com a condició de tota veritat”**. Açò evitarà que l'Església s'instal·le en el regne de l'abstracció, i la farà mantindre's constantment en referència a les coses concretes i reals de les persones per a socórrer-les i ajudar-les en els seus processos sanadors i alliberadors.

- 5é. Recrear el potencial espiritual de la fe i del seguiment de Jesús, que genera esperança i anima al compromís.**

El potencial místic, transcendent i humanitzador de l'experiència cristiana d'encontre i de seguiment de Jesús, és un tresor que no podem amagar sota la mesura. L'espiritualitat cristiana, que consisteix a viure segons eixa mística, ens fa prendre consciència de la nostra condició de creatures i, per tant, de la nostra profunda unió amb la resta de creatures, especialment amb tots els éssers humans (Francesc d'Assís). Més encara: aquesta mística impedeix tot tipus d'envaniment i orgull i ens interpel·la sempre a mantindre els ulls

oberts i el cor acollidor per a comprometre'ns a ajustar totes les coses al projecte alliberador del bon Pare-Mare Déu, descobert en l'encontre amb Ell. Per això la mística cristiana sempre encoratja l'esperança i anima al compromís de transformació personal i del món.

La riquesa que implica aquesta espiritualitat ens apressa a oferir-la a la humanitat com un gran tresor que enriqueix i potencia la persona en el seu procés humanitzador. Urgeix cuidar i potenciar entre les persones cristianes, per damunt de lleis, ritus, doctrines, costums, tradicions, estructures, etc., l'espiritualitat i la mística derivada de la fe en Jesús.

Atés tant de materialisme i d'utilitarisme imposat a les nostres societats pel sistema, avui es produeix una demanda molt intensa d'espiritualitat, de silenci, de mirar-nos més a fons i de submergir-nos en el Misteri d'allò que som. La millor manera de respondre a aquesta demanda és oferir bé i de manera atractiva la gran experiència d'espiritualitat que tenim en la comunitat cristiana des dels nostres orígens.

Per això considere molt important el que sosté Macron en la seua proposta als bisbes francesos: "Un lloc de trobada és el reconeixement de la dimensió espiritual. Cegar-me voluntàriament a la dimensió espiritual que els catòlics inverteixen en la seua vida moral, intel·lectual, familiar, professional, social, seria condemnar-me a tenir un visió parcial de França; seria desconèixer el país, la seua història, els seus ciutadans i, tot generant la indiferència, derogaria la meua missió. I no tinc indiferència pel que fa a cap de les confessions que avui estan en el nostre país". Continua afirmant que tracta d'atendre "la intensitat d'una esperança que, de vegades, ens fa tocar este misteri de la humanitat que

s'anomena santedat, del qual el papa Francesc ha dit en la seua exhortació que és «el rostre més bell de l'Església»" I afegeix que allò que realment importa "és la saba. I estic convençut que la saba catòlica ha de contribuir una i una altra vegada a la vida de la nostra nació. **Però aquesta veu de l'Església, ho sabem vostès i jo, no pot ser obligatòria**".

6é. Transformar evangèlicament l'Església.

Des de fa molts anys venim reclamant una transformació evangèlica de l'Església i considere que s'ha convertit ja en una cosa generalitzada i urgent, si volem que l'Església siga significativa per al nostre món i per a la nostra societat.

Amb el papa Francesc considere urgent i necessari suprimir la gran plaga de clericalisme en l'Església. Si de veritat volem potenciar el sentit comunitari i que tots els membres de l'Església ens sentim i visquem com a allò que som, Poble de Déu, cal –com afirma Arregi– transformar la pesadíssima maquinària clerical, vertical i centralitzada de l'estructura de l'Església que actualment resulta insostenible. En efec-

te, **cal repensar** tot el funcionament i l'organització de l'Església catòlica (sagraments, parròquies, diòcesis, cúries, Vaticà...), **superar** la distinció clergues-seglars i l'exclusió de la dona i **assumir** un paradigma cultural, polític i teològic integralment ecològic, feminista i més democràtic. L'esquema actual ja no té sentit. La reforma, per tant, no és només de "formes d'organització", sinó de model d'Església.

Aquests dies he estat rellegint el llibre de Hans Küng "La Iglesia Católica" (publicat en 2002) i m'ha impressionat com d'actual és en les seues demandes i desitjos en respondre a aquestes dos preguntes: **quina Església té futur i què hauria de recolzar l'Església catòlica**. Us remet a les seues pàgines finals per a animar a reprendre les propostes de l'autor. I, per acabar la meua aportació, no puc deixar de reproduir unes línies d'eixes pàgines que introdueixen la resposta a les dos preguntes assenyalades.

"Qui ha servit els seus deixebles a la taula i reclamava que «el més gran ha de ser el servidor –a la taula– de tots», difícilment pot haver desitjat unes estructures aristocràtiques, o

fins i tot monàrquiques, per a la seua comunitat de deixebles.

És més, de Jesús es despenia un esperit «democràtic» en el millor sentit de la paraula, que concordava amb la idea d'un «poble» (en grec *demos*) d'éssers lliures (no una institució dominant, i molt menys una Gran Inquisició) i iguals en principi (no una església caracteritzada per la classe, la casta, la raça o l'ofici), de germans i germanes (no un regiment d'hòmens o un culte a les persones). Aquesta era la «llibertat, igualtat i fraternitat» originalment cristianes"•

Si pienso en mi infancia, el olor a pintura penetra en cada poro de mi piel, si cierro los ojos huele a disolvente, barniz, esmalte, a hierro, huele a esfuerzo, todo en conjunto crea un ambiente cargado de creatividad. Mi padre solía llevarme a un pequeño y modesto estudio que rezumaba luz en el barrio de Ruzafa en Valencia. Eran 2 habitaciones y un pequeño salón. La primera estancia era una autentica biblioteca. Rodeada de libros de artista y novelas inspiradoras. Pasaban por mis manos. Dedicaba largas horas a enseñarme a mirar, a encontrar belleza en los detalles, porque es aquí donde pienso que mi padre es un gran privilegiado, encuentra belleza en los detalles más banales los que pasan desapercibidos, es ahí donde reside la verdadera perfección. La segunda habitación era la más oscura y era donde almacenaba su obra, por aquel entonces eran retratos, jarrones y flores, muchas flores. La flor es lo que en la naturaleza mejor revela la fuerza luminosa del sol. La última estancia era lo menos parecido a un salón de cualquier casa común, en este no había sofá, ni televisión ni ningún tipo de comodidad. Había caballetes, mesas llenas de papeles, lápices, plumas, carboncillos, oleos en blanco, botes de pintura, mezclas en polvo, pigmentos y si observabas bien, los detalles, veías en cada una de las paredes ese toque caribeño que le acompaña, alguna bolsa Arauca, fotografías de sel-

Donde nacen las ideas

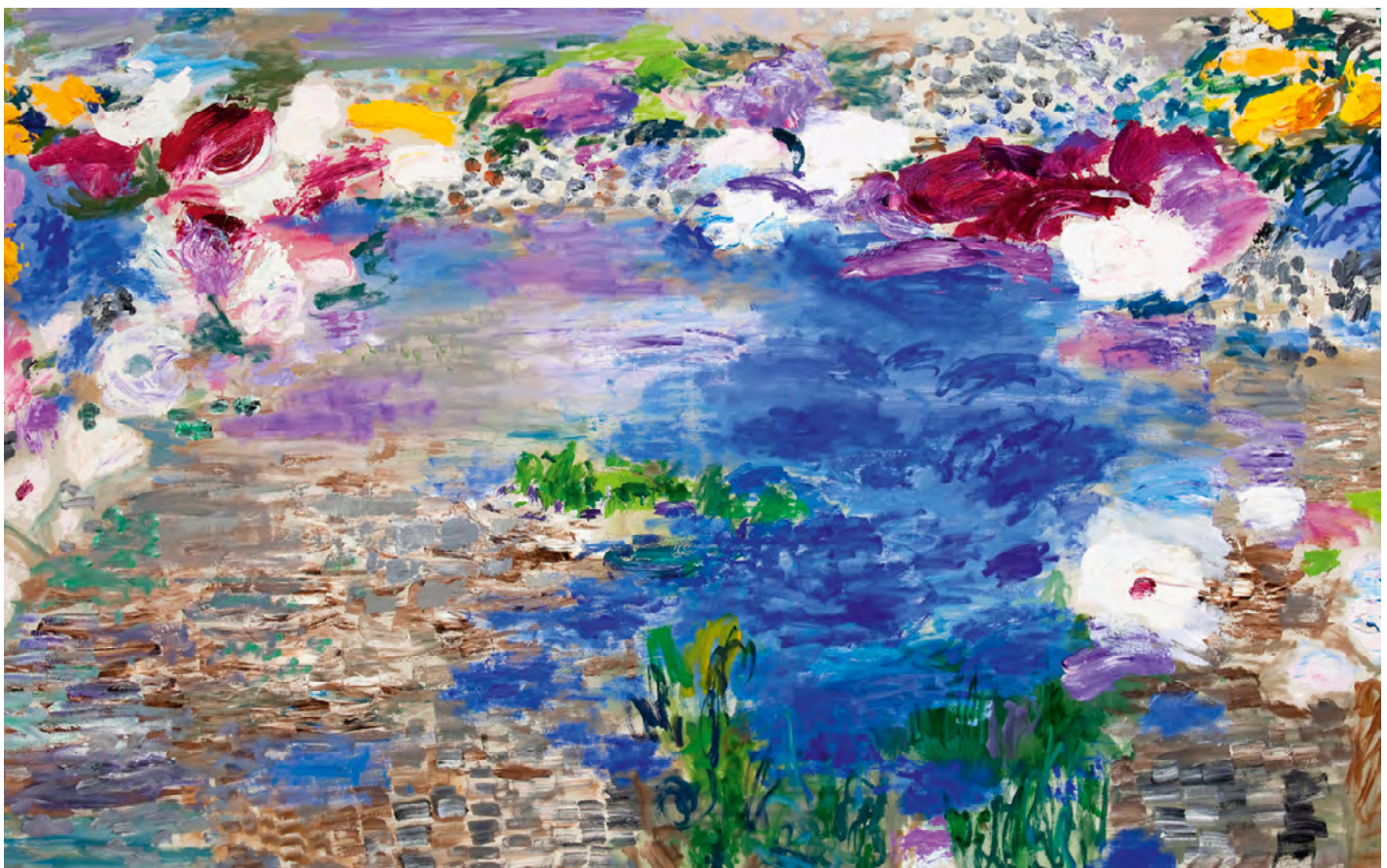
Carmen Ramos

vas frondosas, botes llenos de pigmentos y bocetos, muchos bocetos. Ahí nacen las ideas, en los detalles, mi padre tiene miles de libretas llenas de esbozos, de paisajes, ciudades, puentes, flores, árboles, naturaleza.

Los estudios son partes muy íntimas de los artistas, forman parte de su vida, es su refugio, solo algunos tienen la suerte de contemplar la creación de una obra, la energía, el desgaste. Como decía Piet Mondrian *"El estudio es también parte de mi pintura"*. Los periodos creativos son caóticos. Podría pasar horas observando cada uno de sus movimientos. Verle crear es un privilegio, se abstrae de la realidad, se queda horas ensimismado, absorto, mirando un óleo en blanco que poco a poco le va dando forma hasta que termina siendo una obra de arte. La creatividad no viene sola, mi padre la trabaja. Viajamos, vemos museos, paseamos por jardines botánicos, contemplamos la belleza de los detalles, cuando paramos, ya sea en un banco o en un restaurante, se dedica a pintar en una pequeña libreta que siempre le acompaña, junto con su caja de acuarelas. Y es así como se genera una obra nueva. Nos abre un mundo que huele a

hierba fresca, a tierra fértil y húmeda, a colores imposibles, nos coge de la mano y nos invita a pasear por su mundo, un mundo cargado de pasión. Su creatividad no tiene límites, y unido a su gran destreza de combinar colores y materias que a priori parecen imposibles, logra armonía en cada pincelada, en cada hierro doblado, forjando belleza en cada una de sus piezas. Una larga vida dedicada al entendimiento del color, a la técnica, y a la sutileza de las líneas. Su maestría se plasma con fuerza en sus obras, vibrantes y enérgicas, llenas de luz y fulgor. Willy con su pintura hace apología del color; un color que no está derramado caprichosamente en la tela, sino que inunda el cuadro con total armonía, de forma que sus obras nunca pierden la armonía.

Me gustaría hacer una mención especial a las esculturas, sus enigmáticas mujeres realizadas en hierro o madera. Están cargadas de misterio, esas miradas que se pierden en la profundidad de tus ojos. Así como Jardín japonés, te introduce en un mundo íntimo y etéreo, te sientes especial, te transporta con fuerza a un Oasis de color rojo, de ramas infinitas y aguas oscuras, cada detalle, cada pincelada hace que nazca una belleza indescriptible, hay que estar delante de la obra, contemplarla, observarla y entenderla. Pasar tiempo con ella, dejar que te cale, que sea ella quien te seduzca •

Azules metamorfoseándose. Oli sobre tela.

Los objetivos y finalidades del IETEC son:

1. El análisis de la problemática territorial, ecosocial, cultural, patrimonial, etc. de El Caroig y la propuesta de posibles soluciones.

2. La defensa del patrimonio natural, cultural, lingüístico, histórico y artístico de este territorio, fomentando su catalogación, conservación y divulgación.

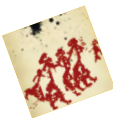
3. Promover estudios e investigaciones científicas de interés y calidad para el territorio de El Caroig.

4. Contactar y coordinarse con otras entidades e instituciones así como adoptar las medidas necesarias para colaborar con ellas y promover un desarrollo territorial integral.

5. Sensibilizar a los poderes públicos, a las entidades ciudadanas y a la población en general sobre las necesidades locales, comarcales y territoriales.

6. Potenciar la imagen local y comarcal de este amplio territorio.

ietec

instituto de estudios territoriales el caroig

Willy Ramos (Colòmbia, 1954)

Willy Ramos és un artista nascut a Colòmbia en 1954. Als catorze anys deixa el seu poble natal, Pueblo Bello i se'n va a València, Espanya, on actualment resideix i on es va llicenciar en Belles Arts a l'Escola de Belles Arts de Sant Carles. Des de llavors no ha deixat de fer exposicions, tant individuals com col·lectives. Va completar els seus estudis amb un curs a l'Escola de Pintura Mural Contemporània de Sant Cugat de Vallès, a Barcelona, i amb un curs de Gravat i Litografia a l'Institut Statale D'Art d'Urbino, a Itàlia. És Doctor en Belles Arts per la Universitat Politècnica de València i professor titular de la mateixa.

Ha realitzat més de dues-centes exposicions tant individuals com col·lectives, principalment en galeries espanyoles, d'Estats Units, Canadà, Colòmbia, Itàlia, Alemanya i Irlanda... Últimament: *Río de flores* (2020). Palacio consistorial de Cartagena. Murcia; *Willy Ramos* (2019). Galería Odon Wagner, Toronto, Canadà; *Willy Ramos* (2018). Galería David Bardía, Madrid; *Ariguaní*. Diputació de Alicante. Alicante y en Bodegas Portia. Aranda de Duero; *Jardines encantados* (2017). Galería Alba Cabrera, Valencia.

Hi ha obres seues al Museu Salvador Allende de Xile, Museu Valledupar de Colòmbia, col·lecció del Banc de la República de Bogotà i en la col·lecció de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic DF. En les col·leccions de la Caixa Rural de Múrcia, Caja Múrcia, Fundació Cultural de la CAM, Fundació Bancaixa, Ministeri d'Economia i Hisenda, entre altres museus i prestigioses col·leccions.

Willy Ramos és un magnífic pintor artesà, o tal vegada un magnífic artesà pintor que, unes vegades voluptuosament, d'altres de manera minuciosament anàrquica i discontínua: esbossa, traça, trasllada... línies, ratlles, figuracions... i taca, profana, degrada... el llenç, el cartró, els papers, les planxes... amb els colors plurals de la vida, de la natura i del món... profundament embriagat de les formes que, causals-casuals i intensament matèriques, emergeixen silencioses però amb la potència inaudita d'allò real revelat, a la par desassossegades i vitals, sempre expressant l'alegria per sobre i cobrint qualsevol dels dolors..., sempre mostrant la llum, les llums... potser entremesclades descobrint allò quotidià i inèdit de la vida, de la natura, del món, qualssevilla...

Títols i tècniques:

Coberta: *Jardín en otoño*, oli sobre tela, 150 x 250 cm, 2013.

Pàg. 11: *Pinté un río violeta para ti*, oli sobre tela, 97 x 291 cm, 2015.

Pàg. 12: *Jardín encantado*, oli sobre tela, 300 x 400 cm, 2014.

Pàg. 17: *Río encantado*, oli sobre tela, 150 x 250 cm, 2016.

Pàg. 20: *Te encontré entre las flores*, oli sobre tela, 150 x 250 cm, 2013

Pàg. 21: *Azules metamorfoseándose*, oli sobre tela, 150 x 250 cm, 2013.

¿Dónde puedes encontrar nuestras publicaciones?

PAPELERÍA

C/ Dr. Albiñana, 26
46810 ENGUERA
669 807 788

PAPER PLEGAT
INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

La Rocha
hotel de montaña
c/ La Paz, 25 · Quesa

www.arquivoltaps.com
trinmartinez@arquivoltaps.com

Centro de interpretación del Patrimonio
C/ San Roque 11 · BICORP

BIBLIOTECA MUNICIPAL

Santa Cecilia, 17 • **BOLBAITE**

LLIBRERIA · PAPERERIA · ESPORTS

Avda. Blasco Ibáñez, 25 · Teléfono 96 224 01 25
46650 CANALS (València)

Eléctricas La Enguerina.

EMPRESA DISTRIBUIDORA DE ENERGÍA ELÉCTRICA

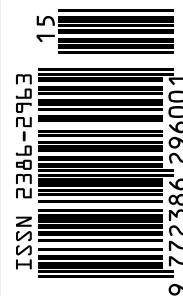
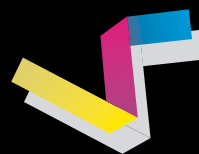
Bajada del Terrero, núm. 8 bajo
46810 **ENGUERA** (Valencia)
Tel. 96 222 45 12

EMPRESA MUNICIPAL
AYUNTAMIENTO
DE ENGUERA

PAPER PLEGAT

INDÚSTRIA GRÀFICA-IMPREMTA

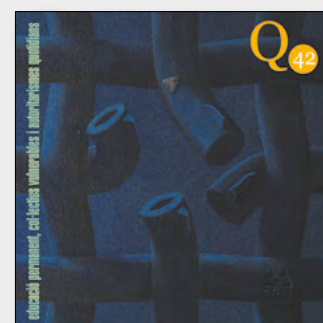
Pol. Industrial «La Vila», C/ La Vall d'Albaida, 3
46819 Novetlè • Teléfono 962 280 127
pedidos@paperplegat.com

Paulo Freire
INSTITUTO

Associació de Persones
Adultes Participants
CPFPAFRANCESCBOSCHIMORATA

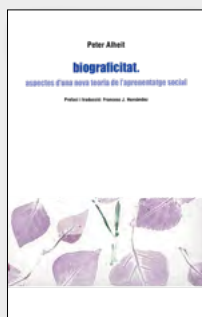
<http://institutpaulofreire.org>

L'ULLAL
Edicions

Associació de Persones
Adultes Participants
CPFPAFRANCESCBOSCHIMORATA

<http://boschimorata.org>